

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

خوشنویسی

پایه دهم - دوره دوم متوسطه

رشته گرافیک

گروه تحصیلی هنر

زمینه هنر

شاخه فنی و حرفه ای

شماره درس ۳۴۳۴

۷۴۵	رشوند، اسماعیل
/۱۱	خوشنویسی/ مؤلف: اسماعیل رشوند. - تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
خ ۵۴۴ ر	۱۰۴ص. :مصور. - (شاخه فنی و حرفه‌ای؛ شماره درس ۳۴۳۴) متون درسی رشته گرافیک، گروه تحصیلی هنر، زمینه هنر. برنامه‌ریزی و نظارت، بررسی و تصویب محتوا: کمیسیون برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی رشته گرافیک دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش وزارت آموزش و پرورش. ۱. خوشنویسی. الف. ایران. وزارت آموزش و پرورش. کمیسیون برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی رشته گرافیک. ب. عنوان. ج. فروست.

همکاران محترم و دانش آموزان عزیز :

پیشنهادات و نظرات خود را درباره محتوای این کتاب به نشانی
تهران- صندوق پستی شماره ۴۸۷۴/۱۵ دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی
و حرفه‌ای و کاردانش، ارسال فرمایند.

پیام نگار (ایمیل) info@tvoccd.sch.ir

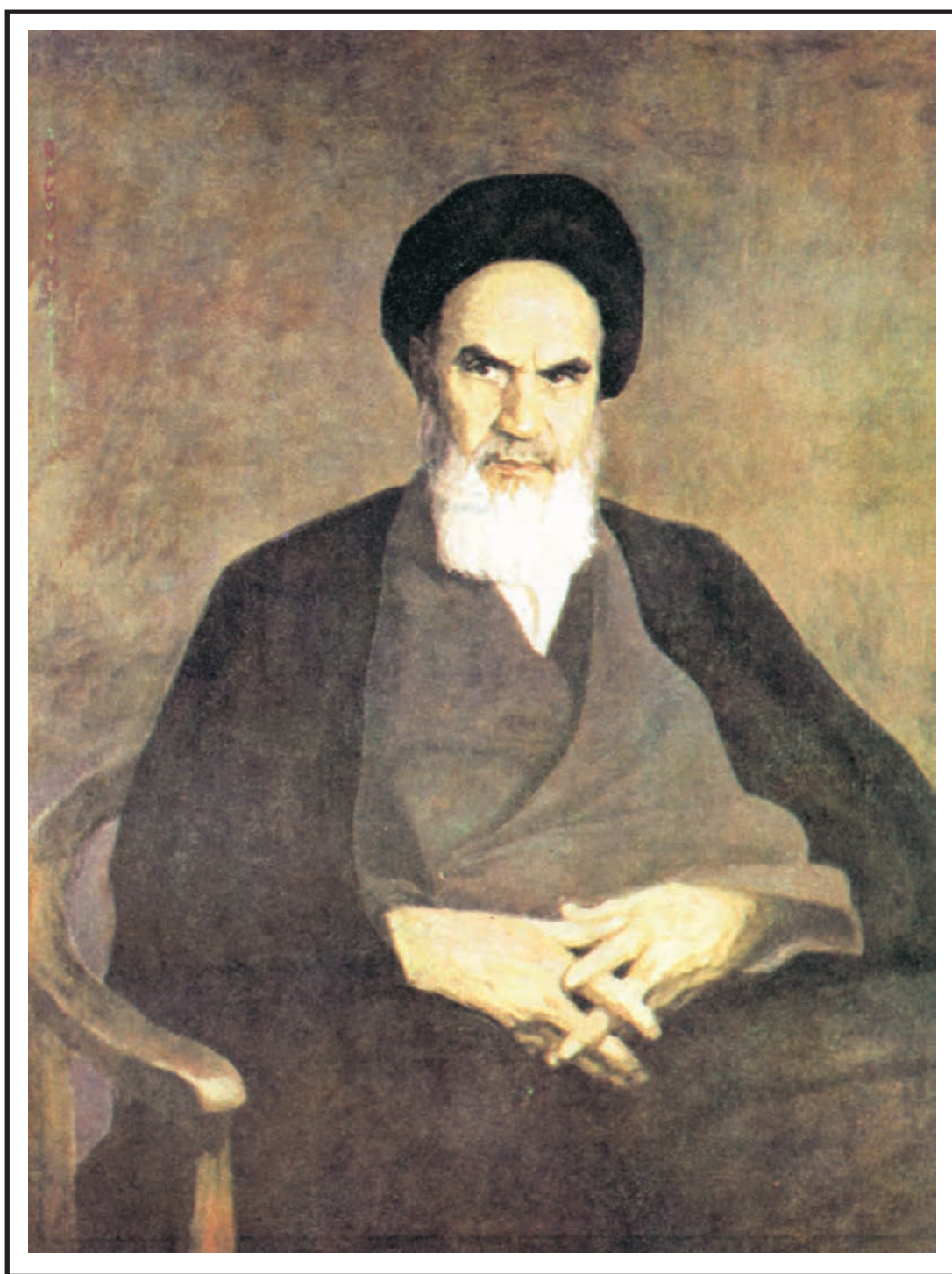
وب‌گاه (وب‌سایت) www.tvoccd.sch.ir

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

- نام کتاب : خوشنویسی - ۲۱۰۶۱۸
- پدیدآورنده : سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
- مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف : دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش
- شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف : ابراهیم آزاد، مهرداد احمدیان، مژگان اصلانی، محمدحسن دانشگرزاد، فاطمه رایگانی، فریده شهبازی و محمدرضا طهماسب‌پور (اعضای شورای برنامه‌ریزی)
- مدیریت آماده‌سازی هنری : اسماعیل رشوند (مؤلف)
- شناسه افزوده آماده‌سازی : اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
- نشانی سازمان : زهره بهشتی شیرازی (صفحه‌آرا) - بابک رشوند (طراح جلد)
- ناشر : تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)
- چاپخانه : تلفن : ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کدپستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹
- سال انتشار و نوبت چاپ : وب‌گاه : www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir
- شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروبخش)
- چاپخانه : تلفن : ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵-۱۳۹
- شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
- چاپ سوم ۱۳۹۷

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در بایگ‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

اثر استاد کیخسرو خروش

بمنز عبارتست از دمیدن روح تعهد در انسانها
امام خمینی

فهرست مطالب

	۱- مقدمه
۱	۲- کلیات
۸	۳- آشنایی با ابزار خوشنویسی
۸	۴- روش تراشیدن قلم
۱۱	۵- آموزش الفبا (گروه اول)
۱۴	۶- آموزش الفبا (حروف تخت کوتاه)
۱۹	۷- آموزش الفبا (حروف تخت کشیده)
۲۳	۸- آموزش الفبا (حروف مفرد)
۲۶	۹- آشنایی با سطر نویسی
۲۸	۱۰- آموزش الفبا (حروف گرد)
۳۱	۱۱- آموزش الفبا (حروف گرد)
۳۴	۱۲- سطر نویسی
۳۵	۱۳- آموزش الفبا (حروف گرد)
۳۷	۱۴- سطر نویسی
۳۹	۱۵- آموزش الفبا (حروف گرد)
۴۲	۱۶- سطر نویسی
۴۴	۱۷- اتصالات در نستعلیق
۴۷	۱۸- اتصالات در نستعلیق (کشیده‌ها)
۵۰	۱۹- ترکیب بندی در سطر نویسی
۵۴	۲۰- سطر نویسی
۵۶	۲۱- سطر نویسی
۵۸	۲۲- ترکیب بندی در دو سطرها
۶۰	۲۳- سرمشقه‌های دوسطری
۶۳	۲۴- سرمشقه‌های دوسطری
۶۶	۲۵- آشنایی با چلیپا
۷۱	۲۶- آشنایی با کتابت
۷۶	۲۷- آشنایی با سیاه مشق
۸۲	۲۸- آشنایی با نقاشیخط
۹۰	۲۹- ویژگیهای بصری و زیبایی شناختی انواع خوشنویسی
۹۶	۳۰- خوشنویسی و خلاقیت‌های هنری

مقدمه

خوشنویسی، زیبانگاری حروف و کلمات است براساس اصول و قواعدی مشخص و معین. توجه به خوشنویسی و گسترش آن در گذشته به دلیل کنایت قرآن و کتب احادیث بوده است. آیاتی در قرآن مبنی بر عزت قلم و اعتبار آموختن باعث گردید تا خط در میان مسلمانان به عنوان پدیده‌ای الهی و روحانی مورد توجه قرار گیرد و از احترام ویژه‌ای برخوردار باشد. همچنین برای هنرمند خوشنویس نیز آداب خاصی قائل گردیدند که مهارت ترک معاصی و صفای باطن از آن جمله است.

هنر خوشنویسی هم در ثبت و نشر پیشرفتهای علمی و فرهنگی و همین‌طور در حوزه هنرهای کاربردی به صورت گسترده‌ای مورد بهره‌برداری هنرمندانه قرار گرفته است.

در عصر حاضر نیز با پیشرفتهای روزافزون که در صنعت عظیم چاپ پدید آمده و هر چند گاه فناوری جدیدتری در این زمینه ارائه می‌گردد، خط همچنان جای شایسته خود را حفظ کرده است.

کتاب حاضر که برای رشته‌های گرافیک، چاپ و صنایع دستی تألیف و تدوین شده است، در نظر دارد به موازات ارائه اطلاعاتی پیرامون دانش نظری خوشنویسی، فراگیران را در جهت آموزش و کسب مهارت عملی در نگارش نستعلیق و شناخت ویژگیهای انواع خوشنویسی رایج، یاری دهد.

همه می‌دانیم کسب مهارت در خوشنویسی، جز با تمرینات عملی مداوم و متوالی ممکن نیست، در همین راستا سعی شده است، با ارائه شیوه‌های صحیح تمرین عملی و طرح تمرینات متنوع در کتاب، فراگیران را در جهت نتیجه‌گیری بهتر از تمرینات عملی که بخش عمده‌ای از زمان جلسات را دربر می‌گیرد، یاری دهیم. برای نیل به این هدف، از فراگیران گرامی انتظار می‌رود تمرینات کتاب را بر اساس شیوه‌های پیشنهادی و ارائه شده در کتاب و راهنمایهای هنرآموز محترم، با دقت و حوصله انجام دهند.

گفتنی است که تمرینات عملی کتاب حاضر، در دو بخش تمرینات کارگاهی و تمرینات منزل ارائه شده است. تمرینات کارگاهی در کارگاه خوشنویسی و زیر نظر هنرآموز مربوط انجام می‌شود و تمرینات منزل که برای هر جلسه یک تمرین در نظر گرفته شده است، در منزل صورت می‌پذیرد و در جلسه بعد از سوی هنرآموز محترم جمع‌آوری می‌شود و مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد.

جدول بودجه‌بندی زمانی این کتاب در ۲۶ جلسه ۲ ساعته با توجه به مقدار مطالب درسی و تمرینات عملی، متناسب با زمان جلسات تنظیم شده است.

از کلیه اساتید محترم و هنرمندان گرامی که اجازه فرمودند از آثارشان در کتاب استفاده شود و کتاب مزین به این آثار گردد کمال تشکر و قدردانی را دارم.

امید است با عنایت پروردگار مطالب این کتاب همراه با راهنمایهای هنرآموزان محترم، کسب مهارت نسبی در نگارش نستعلیق را برای فراگیران در پی داشته باشد و آنان را در جهت شناخت عمیقتر خوشنویسی یاری داده، موجبات بروز خلاقیتها و نوآوریهای هنری را در راستای بالندگی و پویایی هرچه بیشتر این هنر شریف فراهم آورد. ان‌شاءالله

مؤلف

جدول بودجه‌بندی زمانی تدریس کتاب خوشنویسی

جلسه	ساعت اول	ساعت دوم
اول	کلیات	آشنایی با ابزار خوشنویسی و روش تراشیدن قلم
دوم	آموزش الفبا (گروه اول) - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
سوم	آموزش الفبا (حروف تخت کوتاه) - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
چهارم	آموزش الفبا (حروف تخت کشیده) - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
پنجم	آموزش الفبا (حروف مفرد) - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
ششم	آشنایی با سطرنویسی - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
هفتم	آموزش الفبا (حروف گرد : ن ق ل) - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
هشتم	آموزش الفبا (حروف گرد : س ص س) - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
نهم	سطرنویسی - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
دهم	آموزش الفبا (حروف گرد : ی) - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
یازدهم	سطرنویسی - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
دوازدهم	آموزش الفبا (حروف گرد : ع ح) - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
سیزدهم	سطرنویسی - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
چهاردهم	اتصالات در نستعلیق - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
پانزدهم	اتصالات در نستعلیق - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
شانزدهم	ترکیب بندی در سطرنویسی - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
هفدهم	سطرنویسی - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
هجدهم	سطرنویسی - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
نوزدهم	ترکیب بندی در دو سطری - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
بیستم	سرمشق دوسطری - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
بیست و یکم	سرمشق دوسطری - انجام تمرینات کارگاهی	ادامه تمرینات کارگاهی
بیست و دوم	آشنایی با چلیبا	آشنایی با کتابت
بیست و سوم	آشنایی با سیاه مشق	انجام تمرینات در کارگاه
بیست و چهارم	آشنایی با نقاشیخط	
بیست و پنجم	ویژگیهای بصری و زیبایی شناختی انواع خوشنویسی	
بیست و ششم	خوشنویسی و خلاقیت‌های هنری	

هدف کلی

آشنایی با هنر خوشنویسی و کسب مهارت در تحریر نستعلیق

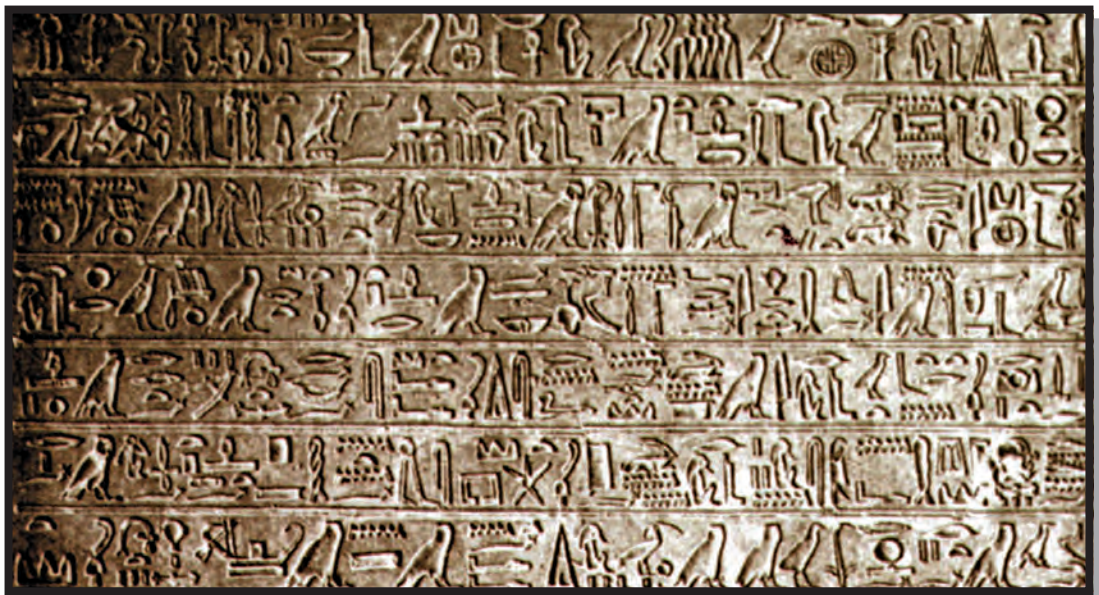
- هدفهای رفتاری : در پایان این کتاب از فراگیر انتظار می رود :
- خط تصویری اولیه را تعریف کند.
  - خط و خوشنویسی را تعریف کرده تفاوت‌های این دو را بیان کند.
  - مهمترین انواع خطوط متداول در ایران باستان (پیش از اسلام) را نام ببرد.
  - انواع خطوط و خوشنویسی اسلامی را نام ببرد و نقش ایرانیان را در تکامل و ابداع آنها بیان کند.
  - ابزار خوشنویسی را نام ببرد و مشخصات هر کدام را شرح دهد.
  - مراحل مختلف تراش قلم‌نی را شرح دهد و عملاً قلم را به روش صحیح بتراشد.
  - قلم‌گذاری، نقطه‌گذاری و کاربرد آنها را شرح دهد و به طور صحیح اجرا کند.
  - خط زمینه و کاربرد آن را در خوشنویسی شرح دهد.
  - قواعد حروف الفبا را در خوشنویسی نستعلیق شرح دهد و آنها را با رعایت قواعد به طور صحیح خوشنویسی کند.
  - قواعد و نحوه اتصالات حروف را در خوشنویسی نستعلیق شرح دهد و این قواعد را در نگارش کلمات رعایت کند.
  - سطر را تعریف کند و اصول کلی و روشهای ترکیب‌بندی صحیح و ایجاد تعادل را در سطر نویسی بیان کند و سطرهای ساده را با رعایت اصول سطر نویسی خوشنویسی کند.
  - انواع کشیده‌ها را در خوشنویسی نستعلیق شرح دهد و با رعایت قواعد به طور صحیح اجرا کند.
  - قالب دوسطری را تعریف کند و روشهای ترکیب‌بندی صحیح و ایجاد تعادل را در این قالب شرح دهد و دوسطریهای ساده را با ایجاد ترکیب‌بندیهای صحیح خوشنویسی کند.
  - قالب چلیپا را توضیح دهد.
  - کتابت را از جهت خوشنویسی تعریف کند و نقش آن را در حفظ و حراست و همچنین گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی شرح دهد.
  - قالب سیاه مشق را تعریف کند.
  - قالب نقاشی خط را تعریف کند و تأثیر آن را در خوشنویسی معاصر شرح دهد.
  - ویژگیهای بصری و زیباشناختی انواع خوشنویسی را شرح دهد.
  - جلوه‌های هنر و خلاقیت را در خوشنویسی بیان کند.

کلیات

آیا هرگز از خود پرسیده‌اید که اگر گلها زیبا نبودند، اگر ستاره‌ها زیبا نبودند، اگر ماهیها زیبا نبودند و در یک کلام اگر هستی زیبا نبود چه می‌شد؟
و اگر هستی بخش بی‌همتا همه چیز را زیبا می‌آفرید، اما توانایی درک زیباییها را در سرشت ما نمی‌نهاد چه پیش می‌آمد؟
خوشبختانه هستی زیباست و خدای مهربان ما را به گونه‌ای آفریده است که نه تنها به درک زیباییها قادریم، بلکه توانایی خلق زیبایی را نیز داریم.
حضور عنصر زیبایی، در نقاشیهای دوران غارنشینی و سفالینه‌ها و دست ساخته‌های کوچک و بزرگ دوره‌های بعد تا مصنوعات و پدیده‌های مدرن و فوق مدرن امروزی همه نشان‌دهنده وابستگی و دلبستگی همیشگی انسان به زیباییست. به عبارت دیگر، آدمی هرچه ساخت آن را با زیبایی درآمیخت.
خط نیز به عنوان یکی از بزرگترین اختراعات بشری از این قاعده مستثنی نبوده است، و در طول تاریخ، آدمیان با تلفیق خط و زیبایی انواع خوشنویسی را پدید آورده‌اند.
جوامع اولیه بشری، برای ورود به دوره تمدن، به وسیله ارتباطی جدیدی نیازمند بود تا فارغ از محدودیتهای ارتباط شفاهی، بتواند فراتر از بعد مکان و زمان امکان ثبت و انتقال افکار، مقاصد و مفاهیم مختلف را فراهم آورده ارتباط پایدارتر انسانها را با یکدیگر برقرار سازد. برای اختراع چنین وسیله‌ای، هنر طراحی و نقاشی که از دیرینه‌ترین وسیله‌های ارتباط آدمی بود مورد استفاده قرار گرفت و انسانها با ساده‌تر کردن نقوش و اشکال، به اختراع خط تصویری، نایل آمدند. یکی از بارزترین نمونه‌های این نوع خط، خط هیروگلیف است که حدود پنج هزار سال پیش در مصر رواج داشته و از چپ به راست نوشته می‌شده است (تصویر ۱-۱).

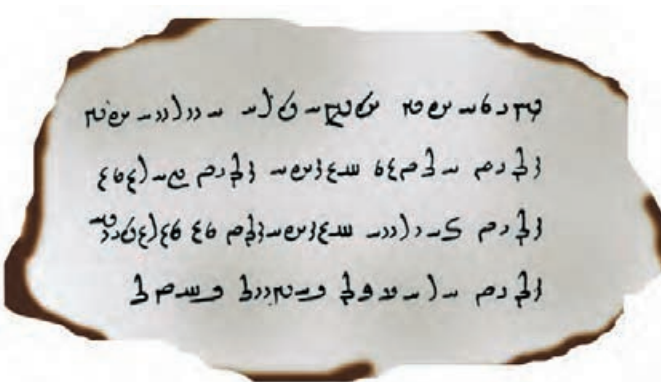

تصویر ۱-۱- خط هیروگلیف

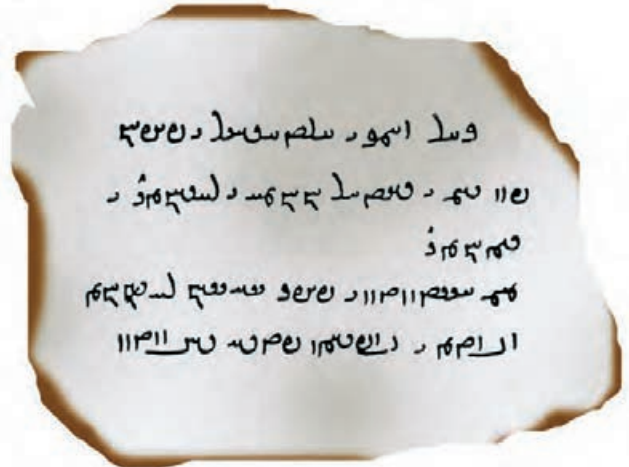
معنا	تصویر	بابلی جدید ج ۱۰۰ ق ۲۰	آشوری جدید ج ۷۰۰ ق ۲۰	بابلی قدیم ج ۱۷۰۰ ق ۲۰	آکدی قدیم ج ۱۹۰۰ ق ۲۰	آشوری قدیم ج ۲۲۰۰ ق ۲۰	سومری کلاسیک ج ۲۴۰۰ ق ۲۰ میخی خطی	تصویرنگارها جدیدت نصر ج ۳۱۰۰ ق ۲۰ ج ۲۸۰۰ ق ۲۰ ج ۲۶۰۰ ق ۲۰ جرخس ابالا به پایین	اوروک
چلوی سر گردن + سر									
دندان بینی دندان صفا دندان چشم دندان واژه کردن + سر زین + دندان									
انسان بدن پوشیده									
برنده برنده نشسته									
گاو سر گاو									
آسمان بهشت خدا ستاره									
آب، بدر، آب، بدر، سر آب جریان									
بازار زمین درخت									

تصویر ۱-۲- سیر تکاملی خط تصویری به خط میخی

خطوط تصویری در سیر تکامل خود، به تدریج از نقوشها و طرحهای ساده به علائم و نشانه‌های رمزگونه و قراردادی تغییر شکل یافت و به اختراع خطوط الفبایی منجر گردید، که اغلب صاحب نظران آن را بزرگترین اختراع بشر و بارزترین نشانه ورود به دوره تمدن و اساسی ترین عامل پیشرفت علمی و فرهنگی بشر در طول تاریخ به حساب آورده اند. در ایران باستان، خطوط متعددی متداول بوده است. کهن ترین این خطوط، خط میخی ایرانی است که از خط میخی تمدنهای بین النهرین اقتباس شده است. این خط دارای ۴۲ علامت بود و از چپ به راست نوشته می شد. کتیبه‌های فراوانی از این نوع خط بر جای مانده که مربوط به دوره هخامنشیان است. بعدها در دوره اشکانی، ایرانیان به اختراع خط پهلوی نایل آمدند که همانند خط میخی از چپ به راست نوشته می شد اما به لحاظ ساختار، به کلی با آن متفاوت بود. بعدها در زمان ساسانیان با اقتباس از خط پهلوی، خطی جدید وضع شد که برای نوشتن اوستا به کار رفت و به خط اوستایی شهرت یافت. آنچه در این خطوط (پهلوی و اوستایی) قابل توجه و تأمل است وجود خطوط منحنی، گردیها و دندانه‌ها در الفبای آن است که این ویژگیها در انواع خط و خوشنویسی بعد از اسلام ایرانیان نیز به وضوح دیده می شود.

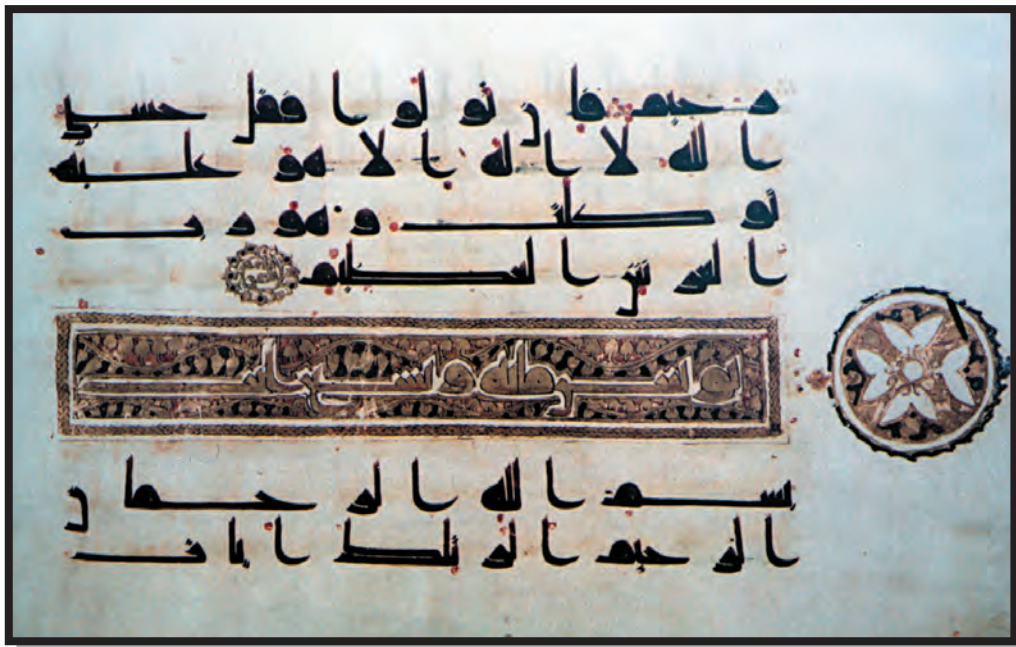
تصویر ۱-۴- خط اوستایی

تصویر ۱-۳- خط پهلوی

هرچند تلفیق خط و زیبایی در تمامی تمدنها و فرهنگها، به اشکال گوناگون صورت پذیرفت، اما آنچه در دوران شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی، به دست هنرمندان مسلمان به وقوع پیوست و به پیدایش انواع خوشنویسی اسلامی منجر شد، بی گمان نقطه اوج هنرنمایی آدمی در عرصه خط و خوشنویسی است. در این دوران درخشان هنر خوشنویسی به چنان مرتبه‌ای از تکامل و تعالی رسید که از زیبانگاری و زیبانویسی محض، به نوعی نقاشی انتزاعی و هنری قدسی ارتقا یافت. عشق و علاقه وصف‌ناپذیر مسلمانان به کتابت کلام وحی که عبادتی بزرگ محسوب می‌شد موجب گشت تا آنان تمام توان خود را در هرچه زیباتر نوشتن قرآن به کار گیرند و در نهایت، به ابداع انواع خوشنویسی اسلامی نایل آیند و در مدتی کوتاه چنان آثار شگفت‌انگیزی در زمینه خط و خوشنویسی پدید آورند که در هیچ دوره‌ای از تاریخ بشر سابقه نداشته است.

خط کوفی اولین خطی است که برای کتابت و تزئین کلام وحی به کار رفت و تا قرن سوم تنها خط رسمی مسلمانان محسوب می‌شد. این خط، در شیوه‌های بسیار متنوع نوشته می‌شد به طوری که مردم هر منطقه دارای شیوه خاصی در نگارش آن بودند. ایرانیان نیز با پذیرش اسلام، این خط را در نگارش قرآن به کار گرفتند و به شیوه‌ای خاص دست یافتند که بعدها به نام کوفی ایرانی شهرت یافت.

تصویر ۵-۱- صفحه‌ای از قرآن به خط کوفی - ۳۲/۲×۲۲/۵ cm - (قرن ۳ ه.ق)

یکی از مهمترین وقایع هنری این دوره درخشان، ابداع خط نسخ بود که به اعتقاد برخی از صاحب‌نظران در اواخر قرن سوم هجری توسط ابن مقبله ابداع شده بود و به اعتقاد برخی دیگر، این خط پیش از ابن مقبله وجود داشته اما وی آن را با ایجاد تناسبات دقیق و بر مبنای مقیاسی معین تکامل بخشیده است. در هر صورت، ابن مقبله بی گمان بزرگترین و خلافت‌ترین هنرمند تاریخ خط و خوشنویسی است، زیرا آنچه را که او به نام نسخ ابداع کرد یا تکامل بخشید پیش از آنکه نوعی خوشنویسی محسوب شود نوعی خط است. خطی که سهولت فراگیری خواندن و نوشتن آن نسبت به خط کوفی موجب گسترش «سواد» با شتابی چشمگیر در بین مسلمانان شد و در پیشرفت علمی و فرهنگی کشورهای اسلامی اساسی‌ترین نقش را ایفا کرد.

تصویر ۶-۱- خط نسخ - شمس‌الدین بایسنقری - ۲۵×۳۵ cm - (قرن ۹) - هرات

ابتکار و خلاقیتی را که این نایغه ایرانی در ساختار نسخ به کار برد، چنان است که امروزه بعد از گذشت بیش از ۱۲ قرن همچنان خط رایج کشورهای اسلامی است. و هنوز هم در مقام مناسبترین نوع خوشنویسی در کتابت قرآن کریم به کار می‌رود (تصویر ۶-۱).

از دیگر انواع خوشنویسی که در این دوران ابداع شد می‌توان ثلث، توقیع، رفاع، ریحان و محقق را نام برد که این مقله در ابداع و تکامل همه آنها نقش اساسی داشته است. وی که از اهالی شیراز بود و در بغداد خدمت می‌کرد و در حکومت بنی عباس تا مقام وزارت ارتقا یافته بود سرانجام به دستور خلیفه دست راستش قطع گردید و به دنبال آن، در زندان دارالخلافه به قتل رسید.

هنرمندان ایرانی که در ابداع و تکامل انواع خوشنویسی اسلامی نقش اساسی داشتند و در آفرینش آثار خوشنویسی و نیز کاربرد آن در صنایع دستی و معماری پیشتاز و سرآمد بودند، در حدود قرن هفتم هجری خوشنویسی تعلیق را برای نگارش متون فارسی ابداع کردند. این نوع خوشنویسی، دارای اتصالات بدیع بود و خطوط منحنی به کار رفته در ساختار آن، استعداد و توان شگرف ایرانیان را در نوآوری و خلاقیت هنری نشان می‌داد (تصویر ۷-۱). اما هنوز طبع لطیف ایرانی و نگاه عارفانه و عاشقانه وی به هستی و هستی‌آفرین، نیازمند نوعی نابترا از خوشنویسی بود تا در آینه آن به تمامی، خود را باز نمایاند. در حدود قرن هشتم هجری این حادثه خجسته به وقوع پیوست و خوشنویسی نستعلیق ابداع شد. در ساختار این نوع خوشنویسی، خطوط منحنی که نرمی، زیبایی، شادی و مهربانی را القا می‌کند چنان هنرمندانه به کار رفت، که در مدتی کوتاه به

تصویر ۸-۱- نستعلیق - به خط میرعماد -
(اوایل قرن ۱۱ هـ) - ۲۲×۳۸ cm

تصویر ۷-۱- تعلیق - صفحه اول حکمت الاشراق
سهروردی به خط سید محمد المنشی سلطانی -
اندازه اصلی ۲۱×۳۴ cm - (قرن ۹ هـ)

عروس خطوط شهرت یافت. در هندسه روحانی نستعلیق، زیبایی، تناسب، هماهنگی و استواری در حد کمال به هم آمیخت و هنری نمادین از نگاه عارفانه ایرانیان به هستی و عشق آنان به یگانه محبوب جمیل هستی آفرین و مهرورزیشان به سرزمین ایران و زبان فارسی شکل گرفت و بارزترین نمود هویت ملی در هنر، پدید آمد (تصویر ۸-۱).

نستعلیق با دستهای هنرمند میرعلی تبریزی در اوایل قرن نهم، نظام یافت و با ابتکار و خلاقیت میرعماد بزرگ در اوایل قرن یازدهم کاملتر شد و با هوشمندی میرزا محمد رضا کلههر در قرن سیزدهم بر زیباییش افزوده شد و نیز برای به کارگیری در صنعت چاپ، اندک تغییراتی یافت و در همین دوران خوشنویسان هنرمندی چون میرزا غلامرضا اصفهانی و میرحسین، با نگاهی تازه به جنبه‌های تجسمی و تصویری نستعلیق، سیاه مشقهای جاودانه خود را آفریدند. علاوه بر این ستارگان بزرگ، هنرمندان و خوشنویسان بسیاری تا به امروز در این وادی کوشیده‌اند و در تطوّر و تکامل خوشنویسی نستعلیق عاشقانه تلاش کرده‌اند (تصویر ۹-۱).

تصویر ۹-۱- سیاه مشق نستعلیق - میرزا غلامرضا اصفهانی - (قرن ۱۳ هـ)

در اواخر قرن دهم، هنرمندان ایرانی خوشنویسی شکسته نستعلیق را با اقتباس از نستعلیق و تعلیق پدید آوردند. این خوشنویسی جدید و زیبا که با سرعت بیشتری نسبت به نستعلیق نوشته می‌شد، در مکتوبات رسمی و تنظیم اسناد و نامه‌نگاریهای روزمره مورد استفاده قرار گرفت. علاوه بر آن، هنرمندان بسیاری در جهت خلق آثار

هنری از این نوع خوشنویسی بهره گرفتند و در تکامل آن کوشیدند که از آن جمله می‌توان محمدقلی خان شاملو، محمد شفیع هروی (قرن یازدهم هـ)، درویش عبدالمجید طالقانی (قرن دوازدهم هـ) علی اکبر گلستانه و میرزا غلامرضا اصفهانی (قرن سیزدهم هـ) را نام برد (تصویر ۱۰-۱).

تصویر ۱۰-۱- شکسته نستعلیق - جلیل رسولی (معاصر) - ورق طلا - مرکب

آشنایی با ابزار خوشنویسی و روش تراشیدن قلم

قلم‌نی

مرغوبترین نوع قلم‌نی، به قلم دزفولی معروف است که در انتخاب آن باید به نکات ذیل توجه داشت :
رنگ پوست قلم، قهوه‌ای مایل به سرخ و رنگ گوشت داخل آن متمایل به رنگ سفید (بدون کجی و انحراف) و قطر آن در حدود قطر مداد باشد.

مرگب

مرگب خوشنویسی در دو نوع خشک و مایع وجود دارد که امروزه بیشتر از مرگبهای مایع استفاده می‌شود.
مرگبهای مایع در رنگهای مختلف در بازار موجود است. بهترین نوع آن مرگبی است که در عین پرنگی و غلظت، دارای کشش قابل قبولی باشد.

کاغذ

مناسبترین نوع کاغذ برای خوشنویسی، کاغذی است که دارای صافی متوسطی باشد. کاغذهای بسیار صاف و لغزنده یا زبر برای خوشنویسی مناسب نیستند. در برخی موارد به جای کاغذ از مواد دیگری مانند: چوب، مقوا، بوم و ... استفاده می‌شود که در این موارد، باید قلم و مرگب مناسب هر کدام به کار گرفته شود.

قلم تراش

چاقوی مخصوصی است که برای تراشیدن قلم ساخته شده است و تیغه آن فرم و شکل خاصی دارد. جنس تیغه‌های قلم تراش باید از نوع فولاد خشک و سخت باشد.

قَطْرَن

وسیله‌ای است که به هنگام قط زدن نوک قلم، در زیر قلم قرار می‌گیرد. جنس قطن باید نرمتر از تیغه قلم تراش باشد. موادی مانند: چوبهای سخت، شاخ و عاج حیوانات برای ساختن قطن مناسب هستند. قسمت زیرین قطن که روی میز قرار می‌گیرد باید کاملاً تخت و قسمت بالایی آن که قلم بر روی آن قرار می‌گیرد، دارای قوسی مختصر باشد.

قلم دان

قلم دان جعبه‌ای است که برای نگهداری قلمها از آن استفاده می‌شود. امروزه انواع کیفی آن هم در بازار موجود است.

زیرمشقی

وسیله‌ای است که در زیر صفحه قرار می‌گیرد تا هنگام نوشتن نوک قلم بهتر بر روی کاغذ قرار گرفته، به خوبی بر روی آن حرکت کند. زیرمشقی را می‌توان از چرم طبیعی صاف و نرم یا برخی چرمهای مصنوعی تهیه کرد. از چند لایه روزنامه هم می‌توان به عنوان زیرمشقی استفاده کرد.

دوات

ظرف دهانه گشادی است که مرکب و لایه داخل آن قرار داده می‌شود. جنس آن معمولاً از شیشه، چینی یا پلاستیک است.

لیقه

نخ یا الیاف ابریشمی است که در داخل دوات قرار داده می‌شود. امروزه لایقه‌های آماده از جنس ابریشم طبیعی و مصنوعی در بازار موجود است. یادآوری: فراگیران عزیز باید برای انجام تمرینات عملی در جلسه بعدی (جلسه دوم) ابزار خوشنویسی را تهیه کرده، همراه بیاورند تا آموزش خوشنویسی و تدریس کتاب، طبق جدول بودجه‌بندی زمانی ادامه یابد.

روش تراشیدن قلم

تراشیدن قلم در چهار مرحله انجام می‌گیرد.

الف – ایجاد میدان قلم: قلم را از سر باریکتر آن در بین انگشتان قرار داده، با دست دیگر تیغه قلمتراش را با زاویه‌ای حدود 45° ، بر روی قلم در فاصله مناسبی از نوک قلم می‌گذاریم و با حمایت انگشتان شصت هر دو دست که در پشت تیغه قرار می‌گیرند میدان قلم را می‌تراشیم.

ب – کناره‌برداری: در این مرحله کناره‌های قلم را از دو طرف به تدریج و به یک اندازه برمی‌داریم تا قسمتی از نوک قلم، دارای پهنای مساوی گردد.

ج – پشت‌برداری: برای اینکه در هنگام مرکب‌برداری، مقداری مرکب در پشت قلم ذخیره شود و در هنگام نوشتن، به راحتی و به تدریج در نوک قلم جریان یابد، قسمتی از پوست قهوه‌ای رنگ پشت قلم را طوری برمی‌داریم که پوست کناره‌ها بر نوک قلم باقی بماند.

د – قط زدن: در پایان، قسمت نوک قلم را بر روی قطن قرار داده، تیغه قلم‌تراش را با زاویه‌ای در حدود 20° تا 25° نسبت به خط افقی به‌طور تقریباً عمود در قسمتی که پوست آن را برداشته‌ایم می‌گذاریم و با فشار انگشت شصت و با یک حرکت آن را قط می‌زنیم. چنانچه نوک قلم حالت مطلوب را به دست نیاورد این عمل را تکرار می‌کنیم. در بعضی از قلمها، شکافی در نوک قلم ایجاد می‌کنند که به روان‌تر شدن مرکب کمک می‌کند. این عمل را «فاق زدن» می‌گویند، امروزه بسیاری از خوشنویسان فقط قلمهای پهن را فاق می‌زنند.

لازم است فراگیران گرامی با راهنماییهای هنرآموز محترم و رعایت موارد ایمنی، روش تراشیدن قلم را با قلمهای ارزان عملاً تمرین کنند.

تمرین منزل

دو عدد قلم‌نی مرغوب تهیه کرده، آنها را در منزل (بعد از تمرین با قلم‌های ارزاتر) بتراشید و در جلسه بعد، همراه خود به کلاس بیاورید.

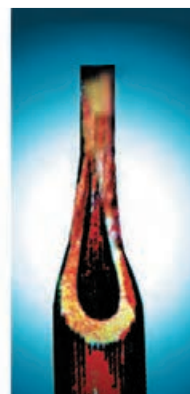
۴

۳

۲

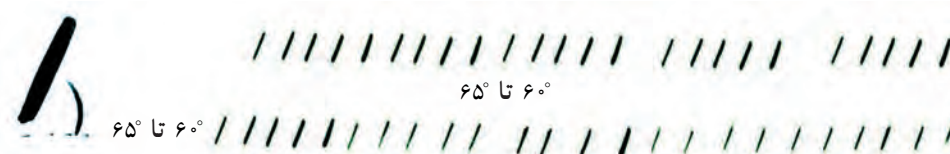
۱

تصویر ۱۱-۱- چهار مرحله تراشیدن قلم

آموزش الفبا (گروه اول)

قلم گذاری

در خوشنویسی نستعلیق، نگارش تمامی حروف و کلمات (مگر در موارد استثنایی) با قرار گرفتن پهنای نوک قلم در زاویه‌ای بین 60° تا 65° نسبت به خط افقی بر روی صفحه شروع می‌شود. به همین دلیل عادت دادن دست به این زاویه قلم گذاری، اولین گام در آموزش عملی نستعلیق است. برای انجام این حرکت، کافیست پهنای نوک قلم را در زاویه حدود 63° بر روی صفحه قرار داده، بلافاصله برداریم، به طوری که فقط اثر پهنای نوک قلم بر روی صفحه نقش بندد. با یک بار مرکب برداری می‌توان چند بار این عمل را تکرار کرد (نمونه ۲-۱).

نمونه ۲-۱

نکته: در هنگام تمرین قلم گذاری باید دقت کرد که قلم بر روی کاغذ حرکت نکند؛ زیرا قلم گذاری فقط به معنی ایجاد اثر پهنای نوک قلم است بر روی صفحه. حرکت قلم گذاری را باید آنقدر تمرین کرد تا دست کاملاً به انجام این حرکت عادت کند.

نقطه گذاری

نقطه، در خوشنویسی نستعلیق علاوه بر این که بخشی از برخی حروف را تشکیل می‌دهد، به عنوان واحد اندازه‌گیری حروف و کلمات در جهت رعایت قواعد کلی آنها به کار می‌رود. شکل کلی نقطه در نستعلیق مربعی است که گوشه‌های آن در بالا، پایین، چپ و راست قرار می‌گیرد. برای اجرای نقطه، قلم را بر روی صفحه قرار داده، همزمان در جهت راست و پایین حرکت می‌دهیم.

نمونه ۲-۲

قبل از اینکه به آموزش شکل الف و نحوه اجرای آن در نستعلیق بپردازیم لازم است با خط زمینه و کاربرد آن در خوشنویسی آشنا شویم.

خط زمینه

خطی است افقی که جایگاه حروف و کلمات را در سطر مشخص می‌کند. این خط را «خط کرسی» و «خط میزان» و «مَسَطْرُ» نیز می‌گویند.

الف

«الف» در نستعلیق با یک حرکت قلم نوشته می‌شود و ارتفاع آن ۳ نقطه و ضخامت آن در حدود $\frac{1}{4}$ تا $\frac{1}{3}$ پهنای قلم می‌باشد و قسمت انتهایی آن بر خط زمینه مماس است.

برای اجرای شکل «الف» ابتدا ۳ نقطه از خط زمینه به طرف بالا و به صورت عمودی در اول سطر قرار می‌دهیم به طوری که گوشه نقطه‌ها بر هم مماس باشند. این ۳ نقطه را نقطه‌های راهنمای «الف» می‌نامیم.
نکته: نقطه‌های راهنما، نقطه‌هایی هستند که برای رعایت اندازه‌های حروف و کلمات به هنگام تمرین در اول سطر قرار داده می‌شوند.

بعد از قرار دادن نقطه‌های راهنما، قلم را در ارتفاع ۳ نقطه با زاویه 63° قرار داده، با حفظ زاویه به طرف پایین و در جهت عمودی حرکت می‌دهیم تا قسمت پایین نوک قلم با خط زمینه مماس شود. اگر زاویه قلم‌گذاری ما درست باشد پهنای «الف» خودبه‌خود حدود $\frac{1}{4}$ تا $\frac{1}{3}$ پهنای قلم خواهد بود (نمونه ۲-۳).

نکته: قبل از تمرین عملی هر شکلی باید آن شکل را مورد مطالعه بصری قرار دهیم. منظور از مطالعه بصری، نگاه کردن همراه با دقت به شکل مورد نظر است به طوری که تمام جزئیات آن از نظر زاویه‌ها، شکل، اندازه و مشخصات دیگر، به خوبی با عمل دیدن مورد مطالعه قرار گیرد و همراه با شکل کلی آن به خاطر سپرده شود. این عمل را در خوشنویسی اصطلاحاً «مشق نظری» می‌گویند.

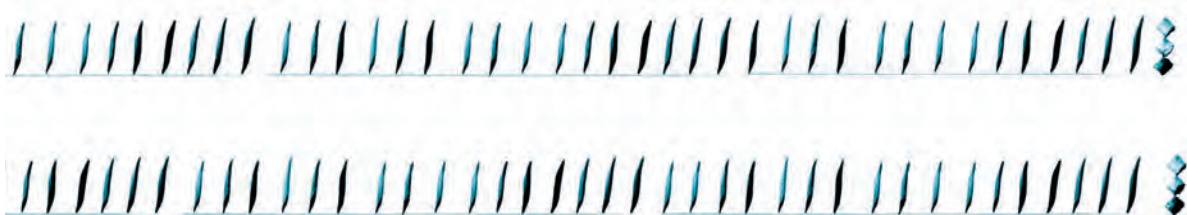
نمونه ۲-۳

نحوه صحیح تمرین عملی

برای اینکه از تمرینات خود بهترین نتیجه را بگیریم و به روند کسب مهارت در خوشنویسی که نوعی ایجاد هماهنگی میان چشم، ذهن و دست است، سرعت بیشتری ببخشیم، لازم است به ترتیب زیر عمل کنیم:

– ابتدا شکل را به دقت مورد مطالعه بصری قرار می‌دهیم. سپس در اول سطر، نقطه‌های راهنمای شکل مورد نظر را با رعایت جایگاه آن نسبت به خط زمینه نقطه‌گذاری می‌کنیم. آنگاه یک‌بار شکل را با توجه به نقطه‌های راهنما و خط زمینه و رعایت قواعد می‌نویسیم. (این شکل، الگوی ما برای تکرارهای بعدی خواهد بود) حال شکل

را با توجه به الگوی اول به طور متوالی و بدون قرار دادن نقطه‌های راهنما تا آخر سطر تکرار می‌کنیم. در سطرهای بعدی نیز به این نحو عمل می‌کنیم (نمونه ۴-۲).

نمونه ۴-۲

لازم است فراگیران عزیز این شیوه تمرین را در تمامی تمرینات عملی کتاب در مورد حروف و کلمات به کار گیرند.

تمرین منزل

در یک کادر مستطیل 20×10 سانتیمتر، با تکرار حرکت قلم‌گذاری به وسیله قلمهای مختلف در پهناهای متفاوت و مرکبهای کمرنگ و پررنگ «باران» را نمایش دهید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- حرکت قلم‌گذاری را در 10° سطر با رعایت زاویه (60° تا 65°) تمرین کنید.
- ۲- شکل نقطه را در 10° سطر اجرا کنید.
- ۳- شکل الف را با رعایت قواعد آن در 10° سطر خوشنویسی کنید.

آموزش الفبا (حروف تخت کوتاه)

در شیوه آموزشی کتاب حاضر، برای ایجاد سهولت در امر آموزش عملی خوشنویسی و درک بهتر فراگیران از تناسبات و قانونمندی موجود در ساختار نستعلیق، حروف الفبا بر اساس مشترکات و تشابهات در شکل، گروه‌بندی شده، همچنین در ترتیب آموزش این گروهها رعایت اصل آسان به مشکل مدنظر بوده است.

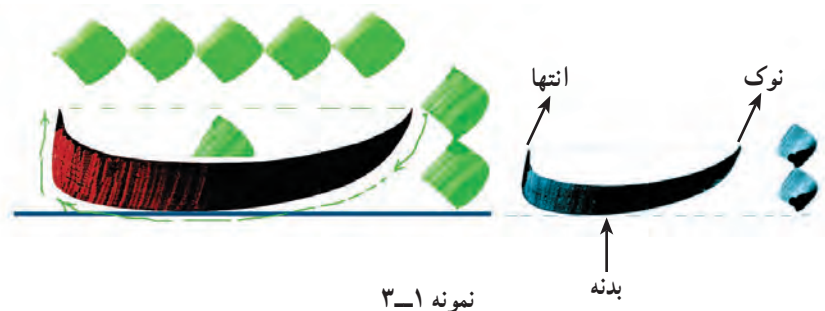
آموزش گروه حروف تخت که شامل «ب، پ، ت، ث، ف، ک و گ» می‌باشد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این اهمیت از ساختار تخت (افقی) و اندازه نسبتاً بزرگ این حروف در نستعلیق ناشی می‌شود. زیرا در یک قطعه خوشنویسی نستعلیق شکلها و حروفی که در نگاه اول به چشم می‌خورند و جلب توجه می‌کنند حروف تخت و کشیده‌ها هستند. این امر نشان دهنده ارزش بصری بالاتر این گروه نسبت به گروههای دیگر از حروف الفباست. به همین دلیل، آموزش و فراگیری حروف تخت از حساسیت بیشتری برخوردار است و دقت نظر افزونتری را می‌طلبد.

حروف تخت در نستعلیق به دو شکل کوتاه و کشیده نوشته می‌شوند. در این جلسه فقط نحوه اجرای حروف تخت کوتاه مورد بررسی و آموزش قرار می‌گیرند که شامل چهار شکل «ب کوتاه»، «ف کوتاه»، «ک متصل کوتاه» و «ک تنهای کوتاه» می‌باشد.

«ب کوتاه»

«ب کوتاه»، شکل پایه حروف تخت کوتاه محسوب می‌شود. زیرا این شکل در حروف تخت کوتاه دیگر نیز تکرار می‌شود. این بدان معناست که با فراگیری «ب کوتاه» خودبه‌خود قسمت عمده‌ای از حروف تخت کوتاه دیگر را نیز می‌آموزیم.

مشخصات «ب کوتاه»: این شکل از ۳ قسمت: نوک، بدنه و انتها تشکیل شده است که بدون انقطاع و با یک حرکت قلم اجرا می‌شود. طول آن ۵ نقطه و ارتفاعش ۱/۵ نقطه می‌باشد و در حدود ۵/۰ نقطه گودی دارد و نقطه شروع و پایان آن، هم ارتفاع بوده، قسمت زیرین آن بر خط زمینه مماس است (نمونه ۱-۳).

نحوه اجرای ب کوتاه: ابتدا، نقطه‌های راهنمای «ب کوتاه» را به صورت ۲ نقطه عمودی (که ۱/۵ نقطه از آن نشان دهنده ارتفاع «ب کوتاه» است) و ۵ نقطه افقی (که نشان دهنده طول «ب» است) در اول سطر قرار می‌دهیم. حال، برای اجرای شکل «ب کوتاه» قلم را ۱/۵ نقطه بالاتر از خط زمینه با زاویه‌ای در حدود ۶۳° قرار داده، در همان زاویه اندکی به طرف خط زمینه حرکت می‌دهیم تا نوک «ب کوتاه» ایجاد شود؛ سپس حرکت قلم را به صورت افقی در امتداد خط زمینه با اندکی قوس ادامه می‌دهیم، به طوری که زاویه قلم در پایان ۵ نقطه از ۶۳° به ۹۰° تغییر کند. حال برای تکمیل شکل، حرکت را در جهت عمودی اندکی به طرف بالا ادامه می‌دهیم تا با نوک «ب» هم ارتفاع شود. به این صورت برای اجرای «ب کوتاه»، قلم در سه جهت حرکت می‌کند اما باید توجه داشت که تمامی شکل «ب» با یک حرکت قلم نوشته می‌شود.

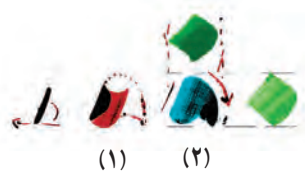
نمونه ۲-۳- نمونه‌ای از شیوه صحیح تمرین در خوشنویسی

ف کوتاه

«ف کوتاه» از دو قسمت اصلی تشکیل شده است: قسمت اول که سر «ف» می‌باشد و قسمت دوم که دقیقاً مانند «ب کوتاه» است. ارتفاع و عرض سر «ف» نباید از یک نقطه بیشتر باشد. نحوه اجرای «ف کوتاه»: برای اجرای «ف کوتاه»، باید ابتدا قسمت اول آن را که سر «ف» می‌باشد به طور جداگانه اجرا و تمرین کرد.

نحوه اجرای قسمت سر «ف»: ابتدا یک نقطه کمی بالاتر از خط زمینه به عنوان نقطه راهنمای سر «ف» در اول سطر قرار می‌دهیم. حال، قلم را طبق معمول با زاویه ۶۳°، بر روی صفحه قرار داده، به اندازه $\frac{1}{4}$ نقطه از راست به چپ به صورت قوس دار حرکت می‌دهیم، سپس با یک چرخش به طرف راست و با نوک قلم شکل آن را کامل می‌کنیم. به طوری که بین زائده سمت راست و گردی سمت چپ در قسمت زیرین، فضای خالی کوچکی ایجاد شود. باید توجه داشت که سر «ف» از یک نقطه بزرگتر نباشد و با یک حرکت قلم اجرا شود (نمونه ۳-۳).

بعد از اینکه شکل سر «ف کوتاه» را به اندازه کافی تمرین کردیم، می‌توانیم شکل «ف کوتاه» را به طور کامل اجرا کنیم. برای این کار، ابتدا نقطه‌های راهنمای آن را به صورت ۳ نقطه عمودی (که ۲/۵ نقطه از آن نشان دهنده ارتفاع «ف کوتاه» است) و ۵ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم. حال سر «ف» را در ۲/۵ نقطه بالاتر از خط

نمونه ۳-۳

زمینه طوری می‌نویسیم که قسمت زیرین آن $1/5$ نقطه با خط زمینه فاصله داشته باشد. در حرکت دوم شکل «ب» کوتاه» را بدون کم و کاست به زائده زیرین و سمت راست سر «ف» وصل می‌کنیم تا شکل «ف کوتاه» کامل شود. به این ترتیب شکل ف کوتاه با دو حرکت قلم اجرا می‌شود (نمونه ۳-۴).

نمونه ۳-۴

ک متصل کوتاه

حروف «ک» و «گ» کوتاه اگر به صورت متصل در کلمه‌ای بیایند (مانند کلمه نیک) به طول ۵ نقطه نوشته می‌شوند و اگر به صورت تنها (غیرمتصل) بیایند (مانند کلمه پاک) به طول ۳ نقطه اجرا می‌شوند. به همین دلیل حروف «ک» و «گ» کوتاه را در دو بخش «ک متصل کوتاه» و «ک تنهای کوتاه» بررسی می‌کنیم.

«ک متصل کوتاه» از ۳ قسمت تشکیل شده است که قسمت اول آن با حروف متصل قبلی به صورت «الف متصل» و از پایین به بالا نوشته می‌شود. قسمت دوم آن همان شکل پایه «ب کوتاه» است که به قسمت اول وصل می‌گردد و قسمت سوم سرکش را شامل می‌شود.

نحوه اجرای «ک متصل کوتاه»: برای آموزش و اجرای «ک متصل کوتاه» از کلمه ساده «یک» استفاده می‌کنیم. برای این کار بهتر است ابتدا شکل «با» را به طور جداگانه اجرا و تمرین کنیم:

ابتدا نقطه‌های راهنمای شکل «با» را به صورت ۳ نقطه عمودی در اول سطر قرار می‌دهیم؛ سپس قلم را با زاویه معمول 63° طوری قرار می‌دهیم که قسمت بالای نوک آن با خط زمینه یک نقطه فاصله داشته باشد. حال، با یک چرخش کوتاه و قوسدار به طرف پایین و چپ و ادامه آن در جهت عمودی تا ۳ نقطه، شکل «با» را کامل می‌کنیم. باید توجه داشت که این شکل، با یک حرکت قلم اجرا شود و زاویه 63° شروع تا پایان تقریباً حفظ شود تا پهنای «الف» حدود $\frac{1}{3}$ پهنای قلم ضخامت داشته باشد.

بعد از اینکه شکل «با» را به اندازه کافی تمرین کردیم، برای اجرای شکل کامل «یک» به ترتیب زیر عمل می‌کنیم: ابتدا نقطه‌های راهنمای راهنما را به صورت ۳ نقطه عمودی و ۵ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم؛ سپس شکل «با» را نوشته، در حرکت دوم شکل پایه حروف تخت کوتاه را به آن وصل می‌کنیم. بدیهی است که نقطه اتصال «ب کوتاه» به شکل «با» درست در وسط آن یعنی $1/5$ نقطه بالاتر از خط زمینه خواهد بود. در حرکت سوم و در مرحله پایانی سرکش ک را با شیب دو نقطه و طول ۴ تا ۵ نقطه و با تمامی پهنای نوک قلم طوری اجرا می‌کنیم که ضخامت آن حدود $\frac{1}{3}$ تا $\frac{1}{4}$ پهنای قلم باشد و انتهای آن در قسمت بالایی شکل «با» با فاصله‌ای اندک قرار گیرد. (نمونه ۳-۵).

نحوه اجرای «ک تنهای کوتاه»: برای اجرای شکل «ک تنهای کوتاه» ابتدا نقطه‌های راهنمای آن را به صورت ۵ نقطه عمودی و ۳ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم. سپس قسمت اول را که «الفی» به ارتفاع $3/5$ نقطه است از ۵ نقطه بالاتر از خط زمینه شروع و در $1/5$ نقطه مانده به خط زمینه، تمام می‌کنیم.

نمونه ۳-۵

در حرکت دوم، شکل پایه «ب کوتاه» را استثنائاً به طول ۳ نقطه اما با همان ویژگیها به قسمت زیرین «الف» وصل می‌کنیم و با قرار دادن سرکش در بالای «الف» «ک» شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۳-۶).

نمونه ۳-۶

نمونه ۳-۷ - مطالعه بصری شکل پایه در حروف تخت کوتاه

تمرین منزل

در یک کادر مستطیل به ابعاد ۲۰×۱۰ سانتیمتر، با تکرار شکل «ب کوتاه» به وسیله قلمهایی با پهنای مختلف و استفاده از مرکب رنگی مناسب، «دریا» را نمایش دهید.

تمرینات کارگاهی

۱- شکل «ب کوتاه» را در ۵ سطر اجرا کرده، در پایان با قرار دادن نقطه‌های مختلف آنها را به «ب، پ، ت و ث» تبدیل کنید.

۲- هر یک از شکلهای «ف کوتاه»، «ک متصل کوتاه» و «ک تنهای کوتاه» را به‌طور جداگانه و به ترتیب سه سطر تمرین کنید.

۳- هر یک از کلمات آب، بانک و باف را به‌طور جداگانه، یک سطر خوشنویسی کنید.

۴- سه کلمه جدید با توجه به شکلهای و حروف آموزش داده شده انتخاب و از هر کدام یک سطر خوشنویسی کنید.

آموزش الفبا (حروف تخت کشیده)

ب کشیده

در گروه حروف تخت کشیده که شامل چهار شکل «ب کشیده»، «ف کشیده»، «ک متصل کشیده» و «ک تنهای کشیده» می‌باشد، شکل «ب کشیده» شکل پایه محسوب می‌شود. به همین دلیل، آموزش این شکل از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

مشخصات «ب کشیده»: ارتفاع آن ۲ نقطه و طول آن حدود ۹ تا ۱۱ نقطه است. این شکل از دو قسمت نوک و بدنه تشکیل شده است که بدون انقطاع، با یک حرکت قلم نوشته می‌شود و قسمت زیرین آن بر خط زمینه مماس است. اما نقطه شروع آن با نقطه انتهایی در یک ارتفاع قرار نمی‌گیرد و دارای یک نقطه، گودی است.

نمونه ۴-۱

نحوه اجرای «ب کشیده»: برای اجرای «ب کشیده»، ابتدا، نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی و 10° نقطه افقی در اول سطر نقطه‌گذاری کرده، سپس قلم را طبق معمول با زاویه 63° در فاصله ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار می‌دهیم و در همان زاویه کمی به طرف پایین حرکت می‌دهیم تا نوک «ب کشیده» نمایان شود. حال، بدون آنکه قلم را از روی صفحه برداریم حرکت را در جهت افقی به طول ۹ تا ۱۱ نقطه طوری ادامه می‌دهیم که قلم از زاویه 63° به 9° در پایان شکل تغییر کند. در آخرین مرحله با اشاره کوچک قلم به طرف بالا، شکل را کامل می‌کنیم. باید توجه داشت که شکل «ب کشیده» در کل، دارای قوس مختصری است (نمونه‌های ۴-۱ و ۴-۲). برای پی بردن به جزئیات بیشتر در این شکل لازم است آن را مورد مطالعه بصری قرار دهیم.

نمونه ۴-۲

«ف کشیده»

این شکل از دو قسمت، تشکیل و با ۲ حرکت قلم نوشته می‌شود.
نحوه اجرای «ف کشیده»: ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۳ نقطه عمودی و ۹ تا ۱۱ نقطه افقی قرار داده، قسمت سر «ف» را بالاتر از خط زمینه طوری می‌نویسیم که قسمت زیرین آن ۲ نقطه با خط زمینه فاصله داشته باشد و اندازه آن از یک نقطه تجاوز نکند. سپس در حرکت بعدی شکل پایه «ب کشیده» را به زایده سمت راست سر «ف» وصل می‌کنیم تا شکل کامل شود (نمونه ۳-۴).

نمونه ۳-۴

ک متصل کشیده

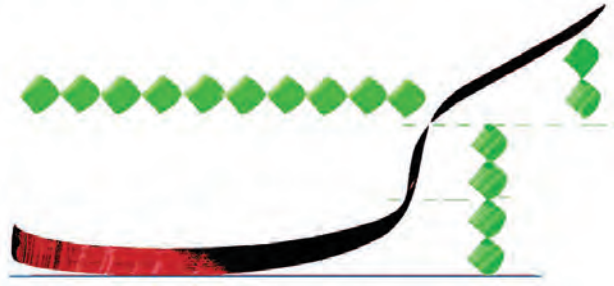
شکل «ک متصل کشیده» با ۳ حرکت قلم نوشته می‌شود.
نحوه اجرای «ک متصل کشیده»: ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۳ نقطه عمودی و ۹ تا ۱۱ نقطه افقی قرار داده و شکل «با» را در حرکت اول می‌نویسیم، سپس شکل «ب کشیده» را بدون کم و کاست به آن وصل می‌کنیم و در حرکت سوم، سرکش «ک» را به طول ۴ تا ۵ نقطه و با شیب ۲ نقطه و ضخامت $\frac{1}{4}$ تا $\frac{1}{3}$ پهناي قلم در بالای «با» قرار می‌دهیم و شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۴-۴).

نمونه ۴-۴

«ک تنهای کشیده»

این شکل، با ۳ حرکت قلم نوشته می‌شود و دارای ۳/۵ تا ۴ نقطه ارتفاع و ۹ تا ۱۱ نقطه طول است.
نحوه اجرای «ک تنهای کشیده»: ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۴ نقطه عمودی و ۹ تا ۱۱ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم، سپس در حرکت اول، «الف» «ک» را به اندازه ۱/۵ تا ۲ نقطه طوری می‌نویسیم که قسمت زیرین آن ۲ نقطه با خط زمینه فاصله داشته باشد. حال، شکل پایه حروف تخت کشیده را به آن وصل کرده، با نوشتن سرکش، شکل «ک تنهای کشیده» را کامل می‌کنیم (نمونه ۴-۵).

نمونه ۴-۵

ارزش بصری

در جلسه قبل به ارزش بصری حروف اشاره کوتاهی شد. اکنون برای روشنتر شدن مطلب به مثال ذیل توجه کنید :

اگر در یک سطر خوشنویسی فقط یکی از حروف و کلمات بزرگ مانند حروف تخت و یا کشیده‌ها، به اصطلاح نازیا و معیوب نوشته شود هر چند بقیه اجزای سطر با زیبایی تمام اجرا شده باشد، کل سطر نازیا و معیوب به نظر خواهد رسید. در حالی که همان سطر اگر طوری نوشته شود که فقط یکی از حروف و شکل‌های کوچک سطر مانند «د» یا «و» نازیا و معیوب اجرا شده باشد در کل سطر اثر چندانی نمی‌گذارد و کل سطر زیبا و بدون عیب جلوه می‌کند. این امر نشان می‌دهد که حروف و شکل‌هایی که دارای اندازه‌های بزرگ هستند از ارزش بصری بیشتری نسبت به حروف کوچکتر برخوردارند. البته عوامل دیگری مانند ویژگی شکل، رنگ و موقعیت قرار گرفتن در سطر نیز در ارزش بصری حروف و شکلها مؤثر است. اما عامل اندازه در خوشنویسی از اهمیت بیشتری برخوردار است.

نمونه ۴-۶

تمرین منزل

تعدادی حرف «ب کشیده» و «نقطه» را در روی مقوای سفید طراحی کرده، سپس آنها را قیچی کنید و در یک مقوای رنگی به ابعاد 20×30 با ترکیب بندی دلخواه بچسبانید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل «ب کشیده» را در پنج سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از شکلهای «ف کشیده»، «ک متصل کشیده» و «ک تنهای کشیده» را به طور جداگانه، سه سطر تمرین کنید.
- ۳- هر یک از کلمات «آب»، «بانک» و «باف» را با استفاده از حروف تخت کشیده، یک سطر خوشنویسی کنید.
- ۴- «ب کوتاه» و «ب کشیده» را به صورت متوالی، سه سطر تمرین کنید و سه مورد از اختلاف و تفاوت‌های این دو شکل را بنویسید.

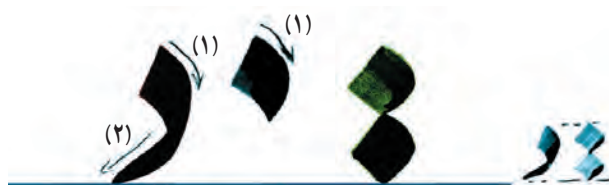
تصویر ۱-۴- بخشی از سیاه مشق میرزا غلامرضا اصفهانی - (قرن ۱۳ هـ)

آموزش الفبا (حروف مفرد)

گروه حروف مفرد شامل «د، ه، و، ر، ط، م» که تمامی چهار حرف اول با ارتفاع ۲ نقطه بر روی خط زمینه قرار می‌گیرند و قسمت اصلی دو حرف بعدی یعنی ط و م نیز با حروف قبلی همسطح است.

نحوه اجرای شکل «د»

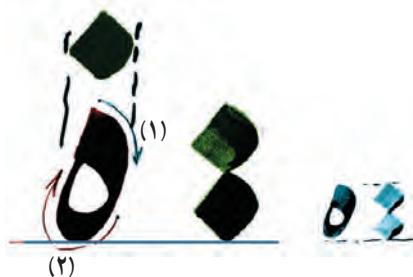
ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی در اول سطر قرار می‌دهیم؛ سپس قلم را با زاویه 63° (طبق معمول) ۲ نقطه بالاتر از خط گذاشته، حرکت اول «د» را شبیه نقطه‌ای که گوشه پایینی آن کمی کشیده شده باشد می‌نویسیم. اندازه این قسمت نباید از یک نقطه بزرگتر باشد. حال قسمت دوم را با فشار نوک بالایی قلم و به صورت مایل و حرکت دادن آن تا خط زمینه، اجرا می‌کنیم (نمونه ۵-۱).

نمونه ۵-۱

نحوه اجرای شکل «ه»

۲ نقطه راهنما را به صورت عمودی در اول سطر قرار داده، حرکت اول را که شبیه حرکت اول «د» است به اندازه یک نقطه انجام داده، سپس حرکت دوم را با فشار نوک بالایی قلم به صورت چرخشی طوری اجرا می‌کنیم که قسمت پایینی «ه» حدود $\frac{1}{2}$ پهنای قلم ضخامت داشته باشد و با خط زمینه مماس شود. باید توجه داشت که عرض شکل «ه» از یک نقطه بزرگتر نباشد (نمونه ۵-۲).

نمونه ۵-۲

نحوه اجرای شکل «و»

بعد از قرار دادن نقطه‌های راهنما، حرکت اول «و» را که شبیه سر «ف» است اما زاویه سمت راست سر «ف» را ندارد با یک چرخش از راست به چپ با تمام پهنای قلم در محدوده یک نقطه اجرا می‌کنیم. سپس حرکت دوم

آن را که شبیه حرکت دوم «و» است به آن وصل می‌کنیم (نمونه ۳-۵).

نمونه ۳-۵

نحوه اجرای «ر»

بعد از قراردادن نقطه‌های راهنما، قلم را با زاویه 63° ، ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار داده، با نوک بالایی قلم به اندازه یک نقطه در جهت همان زاویه حرکت می‌کنیم. سپس فشار قلم را به تدریج بیشتر کرده با اندکی تغییر مسیر، حرکتی شبیه حرکت دوم شکل «و» انجام داده، شکل را کامل می‌کنیم. بهتر است این شکل را با یک حرکت قلم اجرا کنیم (نمونه ۴-۵).

نمونه ۴-۵

نحوه اجرای «ط»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی قرار داده، سپس نوک قلم را حدود $5/0^\circ$ نقطه بالاتر از خط می‌گذاریم و در جهت 45° به طرف بالا حرکت می‌دهیم، در ارتفاع ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه با یک چرخش کوتاه و به ضخامت $\frac{1}{4}$ پهنای قلم حرکت اول را اجرا می‌کنیم. حال حرکت دوم را که بی‌شبهت به حرکت دوم «و» نیست با فشار نوک بالایی قلم به صورت مایل تا اتصال به خط زمینه انجام می‌دهیم در پایان الف ط را از حدود $3/5$ تا ۴ نقطه بالاتر از خط زمینه، به وسط حرکت اول وصل می‌کنیم (نمونه ۵-۵).

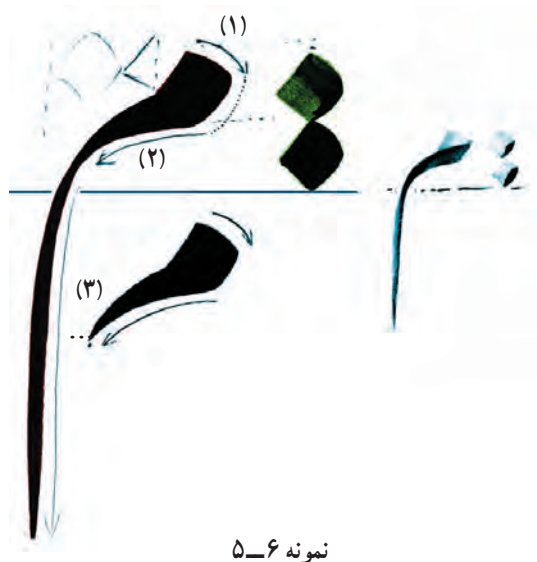
نمونه ۵-۵

نحوه اجرای «م»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی در بالای خط زمینه و ۵ نقطه عمودی در پایین خط زمینه

در اول سطر قرار می‌دهیم. این شکل را بهتر است با ۳ حرکت قلم به شرح زیر اجرا کنیم:
 در حرکت اول، تمام پهنای نوک قلم را با زاویه 63° ، ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار می‌دهیم و شکل نقطه را اجرا می‌کنیم. سپس در حرکت دوم، قلم را از قسمتی که نقطه تمام شده، با اندکی قوس به طرف چپ و پایین حرکت می‌دهیم به طوری که قسمت بالایی قلم از قطر نقطه عبور کرده، بر خط زمینه مماس شود. در حرکت سوم «الفی» را به طول $4/5$ تا ۵ نقطه و به ضخامت $1/4$ پهنای قلم به آخر حرکت دوم وصل کرده، شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۶-۵).

نمونه ۶-۵

تمرین منزل

با استفاده از تکرار شکل‌های «م»، «د»، «ر»، «ب کشیده» در یک کادر مستطیل 10×20 سعی کنید منظره‌ای نمادین از صخره‌ها و آبشار و رودخانه را نمایش دهید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکل‌های «د»، «ه»، «و»، «ر»، «ط»، «م» را یک سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «آدم»، «درنگ» و «آوازه» را یک سطر خوشنویسی کنید.
- ۳- پنج کلمه را با توجه به شکل‌های اجرا شده بسازید و از هر کدام، یک سطر خوشنویسی کنید.

آشنایی با سطر نویسی

سطر نویسی یکی از قالبهای رایج در خوشنویسی است که منظور از آن: جمله و عبارتی کوتاه یا مصرعی شعر است که بر روی یک خط زمینه افقی خوشنویسی شود.

هرچند یک سطر از اجزای مختلف تشکیل می‌شود اما این اجزا باید طوری کنار هم قرار گیرند که در نهایت یک کل منسجم و هماهنگ را به وجود آورند. در درسهای آینده در مورد سطر نویسی مطالب جامعتری ارائه خواهد شد. در این درس فقط به رعایت چهار نکته کلی در مورد سطر نویسی اشاره می‌شود:

- ۱- رعایت قواعد در نگارش تک تک اجزای تشکیل دهنده سطر
- ۲- رعایت جایگاه اجزای سطر نسبت به خط زمینه
- ۳- رعایت فاصله‌های یکنواخت، بین اجزای سطر (که معمولاً در حدود یک نقطه می‌باشد).
- ۴- ایجاد صعود در پایان سطر (که با قرار دادن آخرین جزء سطر در بالاتر از جایگاه معمول آن نسبت به خط زمینه صورت می‌پذیرد).

اولین سرمشق سطر نویسی را با دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، به سؤالات مطرح شده در مورد آن پاسخ دهید و با راهنماییهای هنرآموز محترم، به بحث و تبادل نظر بپردازید (نمونه ۱-۶).

نمونه ۱-۶

- ۱- آیا این سطر (سرمشق) تقارن نسبی دارد؟ چرا؟
- ۲- آیا این سطر دارای تعادل است؟ چرا؟
- ۳- اگر یکی از دو شکل «ک» به صورت کوتاه و دیگری به صورت کشیده نوشته می‌شد چه اتفاقی می‌افتاد؟
- ۴- اگر هر دو شکل «ک» به صورت کوتاه نوشته می‌شد چه اتفاقی می‌افتاد؟
- ۵- اگر شکل «د» در آخر سطر، در جایگاه معمولی خود بر روی خط زمینه، نوشته می‌شد قسمت پایانی سطر چگونه به نظر می‌رسید؟

تمرین منزل

در یک کادر مربع به ابعاد ۱۵×۱۵cm، نقطه‌ها را طوری اجرا کنید که در قسمت بالا، نقطه‌ها به صورت درهم رفته و پر قرار گیرند و هر چه به طرف پایین کادر نزدیک می‌شوید فاصله‌ها بیشتر و از تراکم نقطه‌ها کاسته شود، به طوری که در $\frac{1}{5}$ آخر کادر نقطه‌ای وجود نداشته باشد.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هریک از شکلهای «کو»، «با» و «ک» کشیده را یک سطر تمرین کنید.
- ۲- سطر سرمشق را سه بار خوشنویسی کنید.
- ۳- هر یک از کلمات لوازم و باریک را یک سطر بنویسید.

تصویر ۱-۶- سطر نویسی - ناشناس

آموزش الفبا (حروفِ گرد)

گروه حروفِ گرد، شکل‌های «ن، ق، ل، س، ص، س، ی، ح، ع» را شامل می‌شود که در این جلسه فقط شکل‌های «ن، ق، ل» آموزش داده می‌شود.

قبل از آنکه به نحوه اجرای شکل «ن» در نستعلیق بپردازیم لازم است حرکت دوم «ن»، که گردی آن را تشکیل می‌دهد و در تمامی حروفِ گرد (به استثنای ی، ح، ع که با کمی تغییر اجرا می‌شود) تکرار می‌شود، به عنوان شکل پایه حروفِ گرد، مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم. این شکل، حاصل حرکتی است بر حول دایره‌ای به قطر ۳ نقطه که از $\frac{1}{3}$ سمت راست آن شروع و تا $\frac{2}{3}$ دایره (یک نقطه بالاتر از سمت راست) در سمت چپ ادامه می‌یابد. این حرکت در قسمت پایین، اندکی متمایل به چپ، کمی گودتر می‌شود. گفتنی است که خط زمینه از $\frac{1}{3}$ دایره مزبور عبور می‌کند. به عبارت دیگر، حرکت شکل پایه از خط زمینه شروع می‌شود و تا یک نقطه بالاتر از خط زمینه ادامه می‌یابد. گودی این شکل در سمت راست یک نقطه و در سمت چپ ۲ نقطه خواهد بود. این شکل باید به اندازه کافی و به صورت جداگانه تمرین شود (نمونه ۷-۱).

نمونه ۷-۱- مطالعه بصری شکل پایه در حروفِ گرد

نمونه ۷-۲

نحوه اجرای شکل «ن»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی قرار می‌دهیم. سپس در حرکت اول یک «الف» ۲ نقطه می‌نویسیم که انتهای آن بر خط زمینه مماس شود. در حرکت دوم، شکل پایه حروفِ گرد را به انتهای «الف» وصل می‌کنیم تا شکل کامل شود (نمونه ۷-۲).

نکته: نقطه شکل «ن» در نستعلیق جایگاه ثابت و مشخصی دارد و نمی‌توان آن را تغییر داد.

نمونه ۳-۷

نحوه اجرای «ق»

نقطه‌های راهنما را همانند نقطه‌های راهنمای شکل «ن» قرار داده، سپس در ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه، سر «ق» را مانند سر «ف» می‌نویسیم و با نوک قلم تا خط زمینه با اندکی قوس آما به حالت عمود ادامه می‌دهیم. حال شکل پایه را به آن وصل کرده، شکل را کامل می‌کنیم. این شکل نیز همانند شکل «ن» با دو حرکت قلم نوشته می‌شود (نمونه ۴-۷).

نمونه ۴-۷

نحوه اجرای «ل»

برای اجرای شکل «ل» همانند «ن» عمل می‌کنیم با این تفاوت که طول الف «ل» باید ۴/۵ تا ۵ نقطه باشد (نمونه ۵-۷).

نمونه ۵-۷

تمرین منزل

در مرکز یک کادر مربع به ابعاد 40×40 cm (از مقوای سفید) دایره‌ای به شعاع 4cm رسم کنید. سپس شکل «ل» را که قطر گردی آن در حدود 4cm باشد طراحی کرده، بر روی مقوای رنگی ۱۲ بار تکرار کنید حال این ۱۲ عدد «ل» را از مقوای قیچی کرده، در محیط دایره‌ای که قبلاً بر روی مقوای سفید رسم کرده‌اید طوری کنار هم بچسبانید که نوک «الف» شکلهای «ل» با محیط دایره مماس شود.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل پایه حروف گرد را با قرار دادن نقطه‌های راهنما در اول سطر، پنج سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از شکلهای «ن، ق، ل» را دو سطر تمرین کنید.
- ۳- هر یک از کلمات «باران، زورق و بال» را به صورت جداگانه یک سطر تمرین کنید (نقطه‌های راهنما در اول سطر فراموش نشود).
- ۴- سه کلمه جدید از حروف خوانده شده پیدا کرده، از هر کدام یک سطر خوشنویسی کنید.

تصویر ۱-۷- نستعلیق (ترکیب‌بندی با حروف گرد) - اسماعیل رشوند (معاصر) -

مرکب و قلم - 70×50 cm

آموزش الفبا (حروف گرد)

در این جلسه شکل‌های «س»، «ص» و «س کشیده» را مورد بررسی قرار داده، نحوه اجرای آنها را خواهیم آموخت.

نحوه اجرای شکل «س»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی در بالای خط زمینه قرار دهید. سپس با نوک بالایی قلم، دندان اول را با حرکتی قوسدار در جهت پایین و چپ اجرا کرده، در ادامه دندان دوم را با یک برجستگی به وسیله نیش قلم و امتداد آن در جهت افقی به اندازه ۱ نقطه بنویسید و دندان سوم را بدون برجستگی با نوک قلم تا خط زمینه به صورت عمودی ادامه دهید حال شکل پایه را به آن وصل کرده شکل «س» را کامل کنید. گفتنی است که دندان‌های «س» از $\frac{1}{2}$ تا $\frac{1}{3}$ پهناي قلم ضخامت دارد (نمونه ۸-۱).

نمونه ۸-۱

نحوه اجرای شکل «ص»

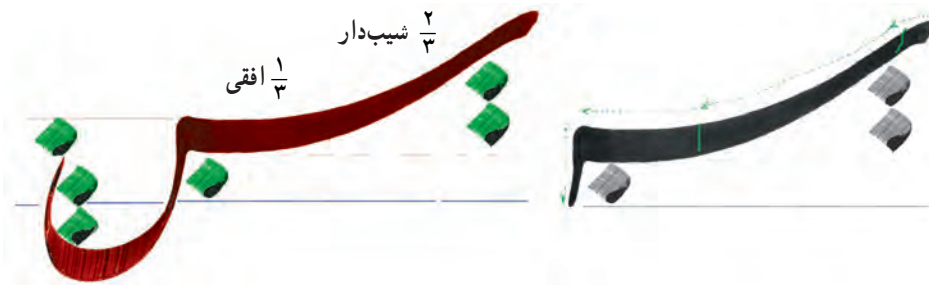
بعد از قرار دادن نقطه‌های راهنما، حرکت اول را که شبیه «ط» می‌باشد از حدود ۲ نقطه بالاتر از خط شروع کرده، قسمت زیرین سر «ص» را با $\frac{3}{4}$ پهناي قلم با یک حرکت قوسدار به طرف پایین و چپ اجرا می‌کنیم و ادامه آن را با نوک قلم به صورت عمودی تا خط زمینه امتداد می‌دهیم. در پایان با اتصال شکل پایه حروف گرد، شکل «ص» را کامل می‌کنیم (نمونه ۸-۲).

نمونه ۸-۲

نحوه اجرای «س» کشیده

قسمت اول این شکل از یک کشیده و دنباله‌ای به صورت عمودی به طرف پایین تشکیل شده است. برای اجرای کشیده، ابتدا قلم را با زاویه 60° حدود ۴ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار داده، به طول یک نقطه به حالت تقریباً افقی به طرف چپ حرکت می‌دهیم. سپس با شیب تندتر مانند حرکت سرکش «ک» حرکت را به طرف خط زمینه ادامه داده، به تدریج این حرکت را به حرکت افقی تبدیل می‌کنیم به طوری که طول قسمت شیب‌دار ۲ برابر طول قسمت افقی باشد. در طول این حرکت، زاویه قلم از 60° در شروع به 90° در پایان کشیده تغییر می‌کند. در پایان، حرکت را با نوک قلم به صورت عمودی تا خط زمینه ادامه می‌دهیم. (شیب این کشیده حدود ۲ نقطه خواهد بود). حال، شکل پایه حروف گرد را به آن وصل کرده، شکل را کامل می‌کنیم. طول کشیده «س» از ۷ تا ۱۰ نقطه متغیر است (نمونه ۳-۸).

نمونه ۳-۸

نکته: تمامی کشیده‌هایی که مانند «س کشیده» بدون واسطه به گردی وصل می‌شوند $\frac{1}{3}$ از طول آنها در قسمت آخر کشیده، حالت افقی دارند، اما کشیده‌هایی که مستقیماً به گردی وصل نشوند در $\frac{1}{3}$ آخر از طول کشیده کمی به طرف بالا صعود می‌کنند. مانند دو کلمه «ستاره» و «رُستن» (نمونه ۴-۸).

نمونه ۴-۸

تمرین منزل

یک جمله یا عبارت کوتاه را با استفاده از حروف و کلمات آموخته شده بسازید و بر روی یک خط زمینه در قالب سطر نویسی، با رعایت قواعد مربوط، خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکلهای «س، ص، ص» کشیده را دو سطر تمرین کنید.
  - ۲- سه کلمه جدید که در آن حروف «س، ص، ص» کشیده به کار رفته باشد پیدا کنید و از هر یک، دو سطر خوشنویسی کنید.
  - ۳- کلمه ستاره را به صورت کشیده، یک سطر خوشنویسی کنید.
- یادآوری: در اجرای تمامی تمرینات از نقطه‌های راهنما در اول سطر استفاده کنید.

نمونه ۵-۸ - مطالعه شکل پایه در حروف گرد

سطر نویسی

سطر زیر را به دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، سعی کنید به سؤالات مطرح شده پاسخ دهید (نمونه ۹-۱).

نمونه ۹-۱

- ۱- حروف گرد «ل» و «ش» در ایجاد تعادل کلی سطر بالا چه نقشی دارند؟
- ۲- آیا «ب کشیده» در ایجاد تعادل کلی سطر بالا مؤثر است؟ چرا؟
- ۳- اجزای سطر بالا را از نظر ارزش بصری در ۳ درجه مشخص کرده، آنها را در مقابل هر یک از عبارات زیر بنویسید.

- اجزای دارای ارزش بصری درجه ۱ :
- اجزای دارای ارزش بصری درجه ۲ :
- اجزای دارای ارزش بصری درجه ۳ :

تمرین منزل

با استفاده از حروف و کلماتی که تاکنون آموخته‌اید، جمله یا عبارتی کوتاه بسازید و آن را در یک ورق A4 در قالب سطر نویسی اجرا کنید و سپس ارزش بصری هر کدام از اجزای سطر را در ۳ درجه گروه‌بندی کرده، در زیر سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکلهای «کد، ل، ب کشیده، ش» را، یک سطر تمرین کنید.
- ۲- سرمشق متن درس را سه بار خوشنویسی کنید.
- ۳- هر یک از کلمات «لذت»، «ستاره» را، یک سطر خوشنویسی کنید.

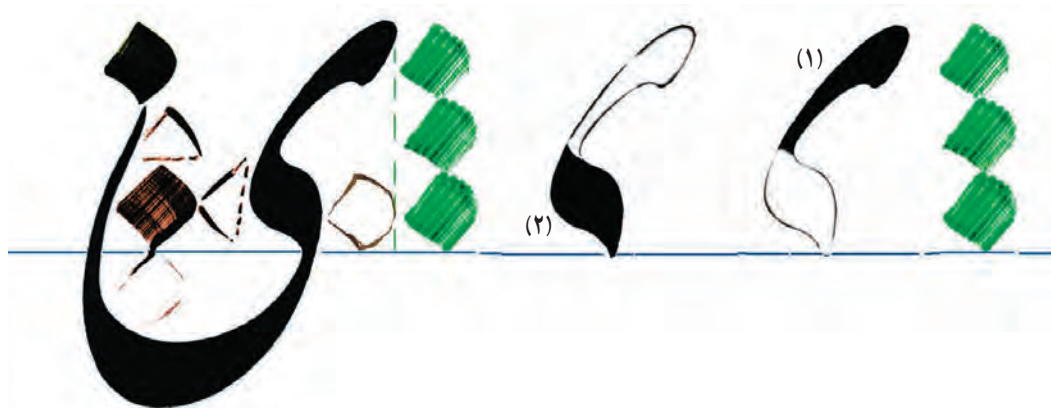
آموزش الفبا (حروف گرد)

شکل «ی» یکی از زیباترین شکل‌های نستعلیق است. حرکت مارپیچی S که از حرکت‌های بسیار زیبا و جذاب در هنرهای تجسمی است ترکیب کلی شکل «ی» را تشکیل داده است.

این شکل با ۳ حرکت قلم اجرا می‌شود و حرکت آخر آن که گردی «ی» را دربر می‌گیرد، اندکی از حروف گرد قبلی کوچکتر نوشته می‌شود و گودی سمت چپ آن، $\frac{5}{10}$ نقطه بیشتر از گردیهای قبلی (یعنی $\frac{2}{5}$ نقطه) می‌باشد.

نحوه اجرای شکل «ی»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۳ نقطه عمودی قرار می‌دهیم. سپس قلم را با زاویه 63° در ۳ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار داده، با اشاره‌ای مختصر به طرف بالا و حرکت در جهت چپ و پایین با اندکی قوس، حرکت اول را انجام می‌دهیم. ارتفاع این حرکت حدود ۲ نقطه می‌باشد. حرکت دوم را با حرکت قلم به طرف راست، با اندکی شیب و به صورت پیچدار به اندازه یک نقطه اجرا می‌کنیم. حال در حرکت سوم، گردی «ی» را که اندکی از شکل پایه کوچکتر و انتهای آن نیم نقطه بیشتر است می‌نویسیم و شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۱-۱).

نمونه ۱-۱

نکته: کلیه حروف گردی که از راست به چپ نوشته می‌شوند (ن ق ل س س ص ی) در قسمت ماقبل آخر و قبل از اتصال به گردی، حالت عمودی دارند (نمونه ۲-۱).

نمونه ۲-۱

تمرین منزل

عبارت یا جمله‌ای کوتاه را که در آن حرف «ی» به کار رفته باشد در یک کادر مستطیل 30×10 خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل «ی» را ۵ سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «بازی، روان و ارادت» را، یک سطر خوشنویسی کنید.
- ۳- دو کلمه ساده را که در آن حرف «ی» به کار رفته باشد پیدا کنید و از هر کدام دو سطر خوشنویسی کنید.

تصویر ۱-۱۰- سیاه مشق - محمد غفوری منش (معاصر) -
مرکب و گواش - $40 \times 71 \text{ cm}$

سطر نویسی

در سرمشق این جلسه که یک سطر کوتاه می‌باشد حرف «ی» به حالت برگردان نوشته شده است. این نوع «ی» معمولاً در آخر سطر و در قسمت بالای آخرین اجزای سطر نوشته می‌شود. کشیده این شکل از چپ به راست اجرا می‌شود و از ۵/۰ تا ۱ نقطه شیب دارد. طول آن از ۹ تا ۱۱ نقطه متغیر است. این شکل را «ی» معکوس نیز می‌گویند (نمونه ۱۱-۱).

نمونه ۱۱-۱

سرمشق این جلسه را به دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، به پرسشهای مطرح شده، با بحث و تبادل نظر پاسخ دهید (نمونه ۱۱-۲).

نمونه ۱۱-۲

۱- قرار گرفتن «ی معکوس» در قسمت آخر سطر، چه نقشی در ایجاد تعادل کلی سطر ایفا می‌کند؟
 ۲- آیا این سطر دارای تقارن است؟
 ۳- اگر «ی» آخر به صورت «ی» گرد نوشته می‌شد، آیا اشکالی در ترکیب کلی سطر به وجود می‌آمد؟
 به شکل‌های ۲ اتصال جدید «نیا و مد» در سرمشق توجه کنید و اتصالات مشابه هر کدام را مورد مطالعه قرار دهید (نمونه ۱۱-۳).

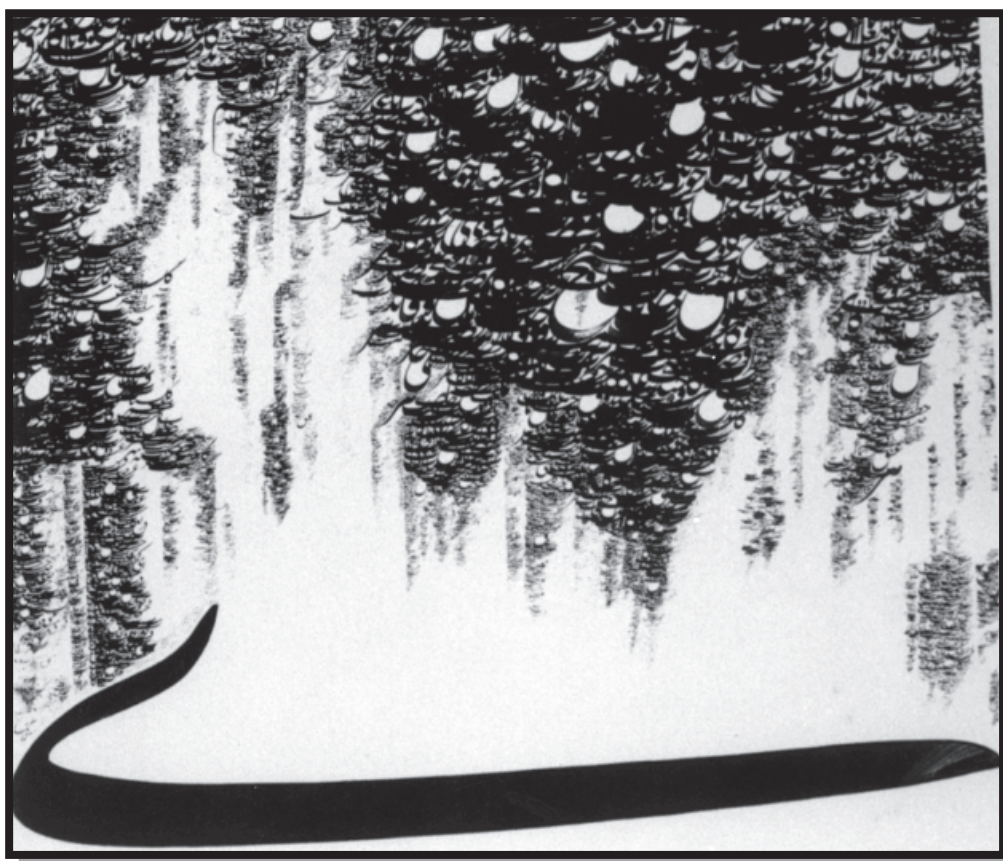
نمونه ۱۱-۳

تمرین منزل

عبارت «ای آفتاب تابان» را در یک صفحه A4 خوشنویسی کرده، اجزای آن را در ۳ درجه گروه‌بندی کنید و در ذیل سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل «ی معکوس» را سه سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از دو اتصال جدید و اتصالات مشابه آنها را، یک سطر تمرین کنید.
- ۳- از روی سرمشق، ۳ بار خوشنویسی کنید (نمونه ۲-۱۱).

تصویر ۱-۱۱- سیاه مشق نستعلیق - مسعود رنگساز (معاصر) - مرکب - ۶۶×۶۳ cm

آموزش الفبا (حروف گرد)

در این جلسه آخرین شکل‌های حروف گرد را که «ح و ع» می‌باشد مورد بررسی قرار می‌دهیم. با فراگیری این دو شکل، آموزش حروف الفبا پایان می‌یابد و در جلسات بعد، به بررسی و آموزش اتصالات، ترکیب بندی در سطر، ویژگی‌های ساختاری انواع خوشنویسی و موارد کاربردی آنها، شناخت حرکت‌های نو در خوشنویسی معاصر و ارتباط و پیوستگی هنر خوشنویسی با دیگر هنرها خواهیم پرداخت.

نحوه اجرای شکل «ح»

شکل «ح» را بهتر است با دو حرکت قلم اجرا کنیم. ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۳ نقطه عمودی بالای خط زمینه قرار داده، نوک قلم (نیش قلم) را در حدود ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه می‌گذاریم و در زاویه 63° اندکی به طرف بالا حرکت داده، سپس در ادامه با تغییر مسیر به طرف راست و در حالت تقریباً افقی به اندازه یک نقطه، طوری قلم را حرکت می‌دهیم که بهنای این قسمت به تدریج بهتر شود و در پایان، تا $\frac{1}{4}$ بهنای قلم ضخامت پیدا کند. حال، با یک تغییر مسیر دیگر، قلم را در جهت پایین و چپ به صورت قوسدار تا یک نقطه می‌رانیم. در این جا، قسمت اول شکل «ح» تمام می‌شود. در حرکت دوم با اتصال شکل پایه حروف گرد که برخلاف دیگر حروف از چپ به راست اجرا می‌شود شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۱-۱۲). گفتنی است که قسمت گردی شکل‌های «ح و ع» اندکی بازتر و بزرگتر از دیگر حروف گرد نوشته می‌شوند؛ اما این اختلاف بسیار جزئی است و چندان محسوس نمی‌باشد.

نمونه ۱-۱۲

نحوه اجرای شکل «ع»

این شکل نیز بهتر است مانند «ح» با دو حرکت قلم اجرا شود. بعد از قرار دادن ۳ نقطه راهنما در بالای خط زمینه، نوک قلم را در ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه می‌گذاریم و به اندازه نیم نقطه در جهت زاویه 63° حرکت می‌دهیم؛ سپس گره نوک «ع» را با نیش قلم شکل داده، در همان مسیر به طرف پایین حرکت می‌کنیم و با تغییر مسیر به طرف راست، با اندکی شیب به طرف پایین به طول $\frac{3}{4}$ نقطه طوری قلم را حرکت می‌دهیم که این قسمت $\frac{3}{4}$ بهنای قلم، ضخامت پیدا کند. حال، با نیش قلم به اندازه نیم نقطه به طرف بالا و در جهت 60° و سپس برگشت به طرف پایین

و چپ به صورت مورّب و اندکی قوسدار، قسمتِ اوّل شکل «ع» را به اتمام می‌رسانیم. در پایان با اتصال گردی، مانند شکل «ح»، اجرای حرف «ع» را کامل می‌کنیم (نمونه ۲-۱۲).

نمونه ۲-۱۲

تمرین منزل

در یک کادر مربع 20×20 ، دو دایره متحد‌المركز رسم کنید و شکل‌های «ح» و «ع» را در محیط این دایره‌ها و در کنار هم خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکل‌های «ح و ع» را، سه سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «سیّاح» (به صورت کشیده) و «ابداع» را، دو سطر خوشنویسی کنید.
- ۳- کلیه حروف گرد (ن ق ل س ص س ی ح ع) را به‌طور متوالی بنویسید و با راهنمایی‌های هنرآموز محترم، اشکالات خود را در این بخش رفع کنید.

تصویر ۱-۱۲- طراحی برای کتیبه نستعلیق - اسماعیل رشوند (معاصر) - قلم و مرکب - $70 \times 100 \text{ cm}$

تصویر ۲-۱۲- سیاه مشق نستعلیق - امیر فلسفی (معاصر) - مرکب و قلم

سطر نویسی

سرمشق این جلسه را با دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، با راهنماییهای هنرآموز محترم، در مورد پاسخ سوالات مطرح شده، بحث و تبادل نظر کنید (نمونه ۱-۱۳).

- ۱- آیا این سطر دارای تقارن نسبی است؟ چرا؟
- ۲- آیا این سطر دارای تعادل است؟ چرا؟
- ۳- کشیده کلمه سُرخ در این سطر چه نقشی در ایجاد تقارن و تعادل آن ایفا می کند؟
- ۴- حروف گرد در ایجاد تعادل و تقارن این سرمشق چه نقشی دارند؟

نمونه ۱-۱۳

نحوه اتصال حروف به حرف «ل»

خوشنویسی کلمات گل، گلاب، یل، یلدا، آمل، ملوان، بلبل را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهید. سپس یکی از قواعد اتصالات در نستعلیق را که مربوط به اتصال حروف به «ل کوچک» (غیر آخر) و «ل بزرگ» (آخر) می باشد کشف کرده، عبارت ذیل را کامل کنید (نمونه ۲-۱۳).

نمونه ۲-۱۳

نکته: هرگاه حرفی به ..... وصل شود با تمام پهنای قلم و هرگاه حرفی به ..... وصل شود با $\frac{1}{4}$ پهنای قلم نوشته می‌شود. مگر کشیده‌ها که در هر دو صورت با تمام پهنای قلم به «ل» وصل می‌شوند. اکنون با بررسی اتصال کشیده حرف «س» به «ر» و مطالعه برخی اتصالات مشابه آن به گوشه‌ای دیگر از نظم و قانونمندی حاکم بر ساختار نستعلیق پی خواهیم برد (نمونه ۳-۱۳).

نمونه ۳-۱۳

تمرین منزل

مصرع «آفتاب آمد دلیل آفتاب» را در یک کادر مستطیل $10 \times 25 \text{ cm}$ ، با به‌کارگیری آموخته‌های خود در سطرنویسی و با تفکر و تأمل در چگونگی ترکیب‌بندی آن و رعایت قواعد مربوطه خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از کلمات گل، گلاب، یل، یلدا، آمل، ملوان، بلبل را، سه بار تمرین کنید.
- ۲- کشیده «سر» و اتصالات مشابه آن را یک سطر تمرین کنید.
- ۳- سطر «ای گل سرخ باغ» را، سه بار خوشنویسی کنید.

اتصالات در نستعلیق

نحوه اتصال (ج چ ح خ) به حروف دیگر

در این جلسه نحوه اتصال حروف «ج چ ح خ» را به حروف دیگر، مورد بررسی قرار داده، شکل‌های مختلف این حروف را در نستعلیق مطالعه کرده، موارد کاربرد هر کدام را با استفاده از قواعد و راهکارهایی ساده خواهیم آموخت.

هرگاه هر یک از حروف «ج چ ح خ» در اول کلمه یا بخشی از کلمه واقع شود که به حرف ماقبل خود وصل نباشد در ۳ شکل نوشته می‌شود که هر کدام در موارد خاص به کار می‌رود. در این حال، حرکت و حرف بعدی شکل آن را مشخص می‌کند.

حالت اول: هرگاه، حرکت قلم بعد از «ج چ ح خ» به طرف راست برگردد، از شکل «ح ساده» استفاده می‌کنیم (نمونه ۱-۱۴).

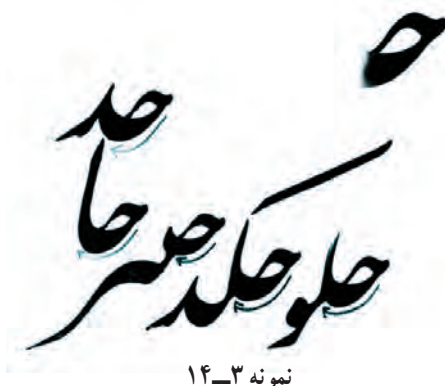
نمونه ۱-۱۴

حالت دوم: هرگاه، حروف «ج چ ح خ» در اول کلمه یا بخشی از کلمه بیاید که به حرف ماقبل خود متصل نباشد و ادامه سر این حروف به طرف پایین یا افقی به طرف چپ باشد به شکل «ح گره‌دار» نوشته می‌شود (نمونه ۲-۱۴).

نمونه ۲-۱۴

حالت سوم: هرگاه حروف «ج چ ح خ» در اول کلمه یا بخشی از کلمه، طوری واقع شود که به حرف ماقبل خود متصل نباشد و حرکت بعدی آن به طرف بالا باشد به شکل «ح بسته» نوشته می‌شود (نمونه ۱۴-۳).

نمونه ۱۴-۳

نکته: هرگاه، هر یک از حروف «ج چ ح خ» در وسط کلمه بیاید به طوری که به حرف ماقبل و مابعد خود متصل باشد اگر حرکت بعد از این حروف، برگشت به طرف راست باشد به صورت «ح ساده» و در بقیه موارد به صورت «ح افقی» نوشته می‌شود.

ضمناً در کلیه مواردی که حروف «ج چ ح خ» در آخر کلمه واقع شده باشند، چه به صورت متصل مانند کلمه «صبح» و چه به صورت منفرد مانند کلمه «سُرخ»، به شکل «ح ساده» نوشته می‌شوند.

نمونه ۱۴-۴

تمرین منزل

در یک کادر مربع ۲۰×۲۰ cm با تکرار نام مبارک «محمد (ص)» در رنگ بندی و ترکیب بندی دلخواه، قطعه ای زیبا خلق کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- از تمامی اتصالات این جلسه، سه بار تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «خدا، ناجی، خیر، جمال، خلوص، چتر، خنک، مجد، نجات، نجوم، نجم و حجاب» را به طور متوالی، دو بار خوشنویسی کنید.
- ۳- اتصالات حرف م به حروف دیگر را به دقت مطالعه کرده، موارد استفاده از «م چهارگوش»، «م گرد» و «م سه گوش» را به صورت مختصر بنویسید و از هر یک، سه بار تمرین کنید (نمونه ۵-۱۴).

نمونه ۵-۱۴

اتصالات در نستعلیق (کشیده‌ها)

کشیده‌ها یا «مدات» در خوشنویسی نستعلیق از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. ساختار افقی و نسبتاً بزرگ کشیده‌ها، ارزش بصری و نقش تعیین‌کننده آنها را در هر نوع ترکیب‌بندی قطعات خوشنویسی، اعم از آثار سنتی یا مدرن، چنان ممتاز و برجسته ساخته است که خوشنویسان در ترکیب‌بندی آثار خوشنویسی، بیش و پیش از هر چیز به چگونگی کشیده‌ها و موقعیت و جایگاه آنها در اثر توجه دارند. زیرا علاوه بر اینکه کشیده‌ها نقش اساسی در ایجاد تعادل، تقارن، ریتم و آهنگ کلی اثر خوشنویسی ایفا می‌کنند، دارای بیان هنری بسیار نیرومندی نیز هستند که در موقعیت‌های مختلف می‌توانند آرامش، سکوت، ابدیت، رشد، وصال، بردباری و بسیاری حالات و احساسات دیگر را به بیننده القا کنند.

در جلسات قبل حروفی را که به صورت منفرد و بدون اتصال به حروف دیگر قابلیت کشیده نوشتن داشتند فراگرفتیم که «حروف تخت»، «س، ش» و «ی برگردان» را دربر می‌گرفت. در این جلسه کشیده‌های متصل را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

کشیده‌های متصل را می‌توان به‌طور کلی در دو گروه جای داد:

الف: کشیده‌های کامل   ب: کشیده‌های کم‌شیب

الف — کشیده‌های کامل

کشیده‌های کامل، ۷ تا ۱۰ نقطه طول و ۲ نقطه شیب دارند و در مواقعی که اتصال پایانی کشیده مستقیماً به طرف بالا حرکت نکند نوشته می‌شوند (نمونه ۱-۱۵).

نمونه ۱-۱۵

ب — کشیده‌های کم‌شیب

کشیده‌های کم‌شیب، ۷ تا ۱۰ نقطه طول و ۱ تا ۱/۵ نقطه شیب دارند و در کلماتی که اتصال پایانی کشیده به طرف بالا حرکت کند نوشته می‌شوند (نمونه ۲-۱۵).

نمونه ۱۵-۲

نکته: در کلماتی که دارای حروف متصل بیشتری هستند (مانند صبحدم، هیچکس) و یا به حروف تخت ختم شوند (مانند سنگ، شیب و...) هر دو گروه از کشیده‌ها اندکی کوتاهتر نوشته می‌شوند و نیز، اندکی از شیب آنها کاسته می‌شود (نمونه ۱۵-۳).

نمونه ۱۵-۳

توضیح: در خوشنویسی نستعلیق نباید کشیده‌ها مستقیماً به «ق بزرگ» (آخر) و «و» و حروف تخت وصل شوند؛ مانند کلمات شور، عشق، شب، شک. در این کلمات، حرف «ش» را نمی‌توان کشیده نوشت (هر چند برخی از خوشنویسان در مواردی نادر چنین کشیده‌هایی نوشته‌اند).

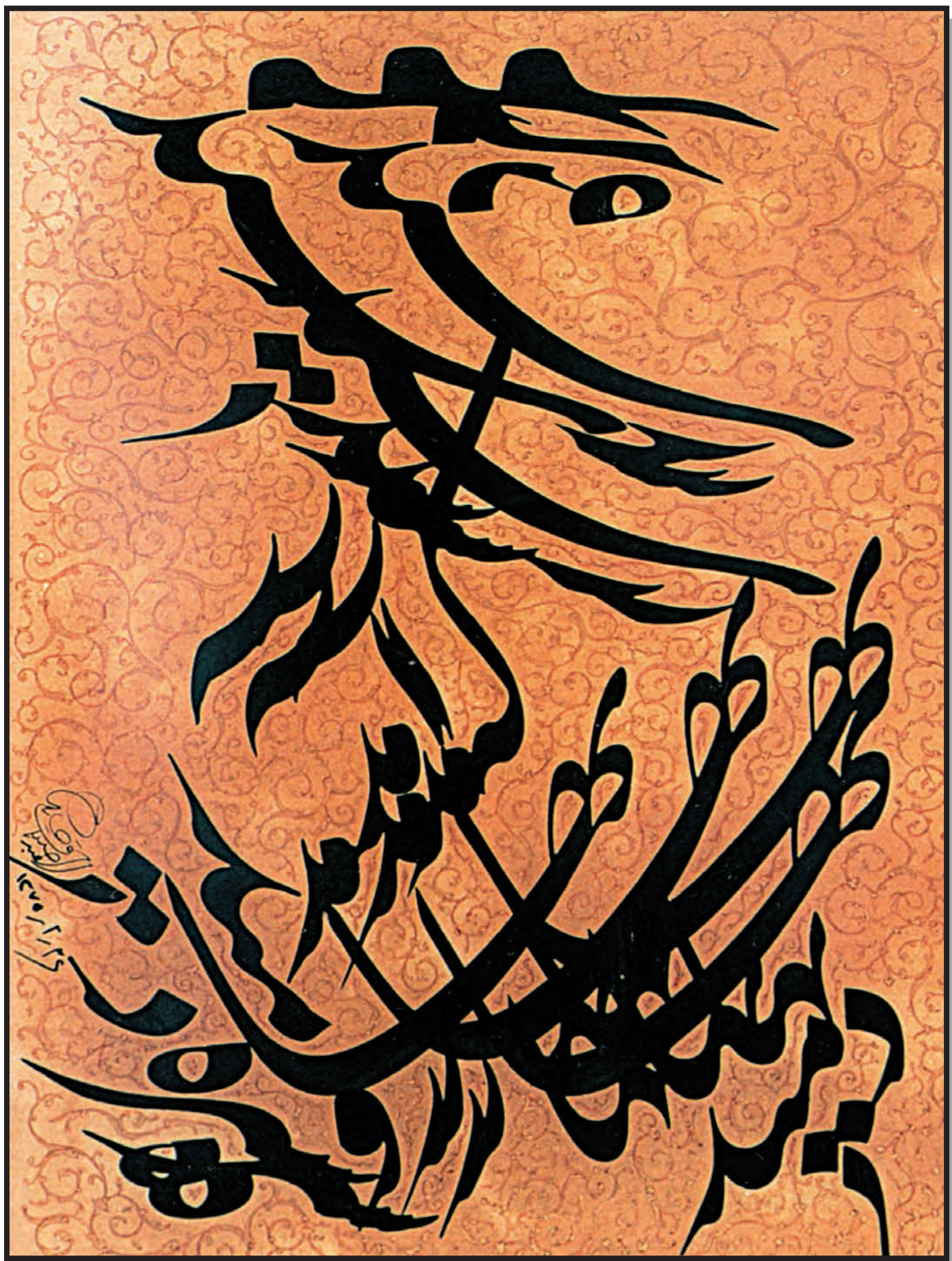
تمرین منزل

در یک کادر مستطیل ۱۰×۲۵ مصرع «خوشا شما که جهان می‌رود به کام شما» را خوشنویسی کنید. سپس اجزای سطر را از نظر ارزش بصری در ۳ درجه گروه‌بندی کرده، در ذیل سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- از تمامی کشیده‌های این جلسه، یک سطر تمرین کنید.
- ۲- کلمات «مشتاق، مشاوره و مقصد» را به صورت کشیده بنویسید.

ترکیب بندی در سطر نویسی

در جلسات گذشته، تا حدودی با سطر نویسی که یکی از ساده ترین و رایجترین قالبها در خوشنویسی است آشنا شدید و عملاً چند سطر را ترکیب بندی و خوشنویسی کردید. در این جلسه پیرامون نحوه ترکیب بندی و چگونگی انتخاب کشیده‌ها در سطر نویسی، مطالب بیشتری خواهید آموخت.

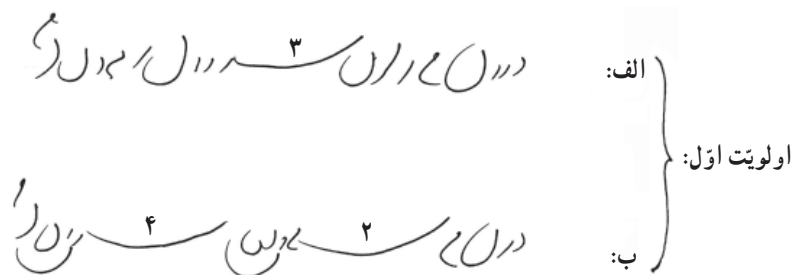
زیبایی و چشم نوازی یک سطر به عوامل متعددی بستگی دارد که در جلسه ششم، چهار اصل اولیه (یعنی، رعایت قواعد در تک تک اجزای سطر، ایجاد فاصله‌های یکنواخت مابین آنها، قرار دادن اجزای سطر در جایگاه مقرر بر خط زمینه و صعود آخرین جزء سطر) را آموختیم. اما نمی‌توان تنها با رعایت این چهار اصل به ترکیب بندی صحیح و زیبا دست یافت. مهمترین اصل، علاوه بر اصول یاد شده، در ترکیب بندی یک سطر اصل تعادل است. بدین معنی که اگر سطر را به وسیله یک خط عمودی از وسط به دو قسمت مساوی تقسیم کنیم، دو طرف از نظر سبکی و سنگینی هموزن باشند، ساده ترین روش برای ایجاد تعادل در سطر نویسی استفاده از تقارن است. در سرمشقهای سطر نویسی جلسات گذشته دیدیم که کشیده‌ها نقش اصلی و اساسی در ایجاد تعادل و تقارن یک سطر ایفا می‌کنند. به همین دلیل، انتخاب درست کشیده‌ها و قرار دادن آنها در جایگاه مناسب سطر مهمترین مرحله ترکیب بندی در سطر نویسی است.

برای آنکه بتوانیم کشیده‌ها را به درستی انتخاب کنیم و آنها را در جایگاه مناسبی قرار دهیم و در نهایت به ترکیب بندی زیبا و چشم نوازی در سطر دست یابیم، ابتدا سطر را به ۵ قسمت مساوی تقسیم می‌کنیم و هر قسمت را با شماره‌ای مشخص می‌سازیم (نمونه ۱-۱۶).

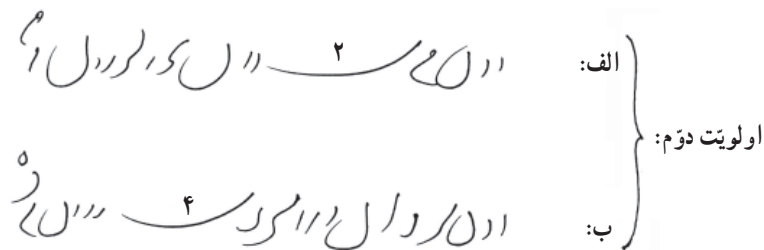
نمونه ۱-۱۶

حال بهترین حالت‌های انتخاب کشیده یا کشیده‌ها را در سطر که با استفاده از خطوط ساده، به ترتیب اولویت، بر روی مناطق پنجگانه سطر نمایش داده شده است با دقت مورد مطالعه و بررسی قرار دهید و به خاطر بسپارید (نمونه ۲-۱۶).

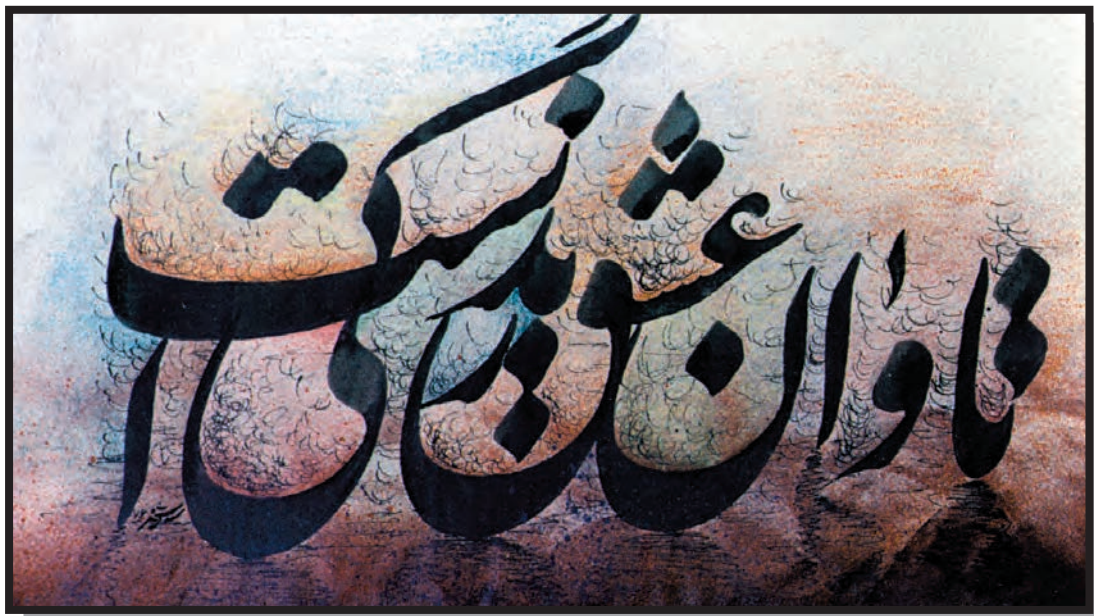
نمونه ۲-۱۶

همانطور که در دو حالت الف و ب (نمونه ۲-۱۶) مشاهده می‌شود بهترین قسمت از سطر برای یک کشیده، منطقه ۳ یعنی وسط سطر و برای دو کشیده، منطقه ۲ و ۴ می‌باشد. اگر جمله یا مصرعی که می‌باید در قالب سطرنویسی اجرا شود، قابلیت و امکان ترکیب‌بندی در دو حالت اولویت اول را نداشت به ناچار باید از اولویت دوم در انتخاب کشیده‌ها استفاده کرد (نمونه ۳-۱۶).

نمونه ۳-۱۶

نکته: انتخاب کشیده در اول سطر (منطقه ۱)، و آخر سطر (منطقه ۵) در قالبهای سطرنویسی جایز نیست؛ چرا که این نوع ترکیب‌بندی، تعادل سطر را به هم می‌ریزد و چشم را آزار می‌دهد. توضیح: بدیهی است که راهکارهای فوق برای قالب سطرنویسی توصیه شده است. یک عبارت کوتاه و مصرعی شعر را می‌توان در قالبهای گوناگون و متنوع از قبیل ترکیب‌بندی در مستطیل، بیضی، سطر مایل، سطر منحنی صعودی و... نیز اجرا کرد که ایجاد تعادل و ریتم در هر کدام با روشهای متفاوت و متعددی صورت می‌پذیرد. همچنین، برخی سطرها از وجود کلماتی که قابلیت کشیده نوشتن را دارند عاری هستند. در این گونه موارد نیز باید به ترکیب‌بندیهای ابتکاری روی آورد.

تصویر ۱-۱۶- ترکیب‌بندی سطر باگردیها - اسماعیل رشوند (معاصر) - قلم و مرکب - ۱۸×۳۶cm

نحوه انتخاب ۳ کشیده در یک سطر

در برخی موارد می‌توان ۳ کشیده در یک سطر انتخاب کرد. در این گونه موارد، بهتر است سطر را به ۷ قسمت مساوی تقسیم کنیم و منطقه‌های ۲، ۴ و ۶ را برای کشیده نوشتن برگزینیم (نمونه ۴-۱۶).

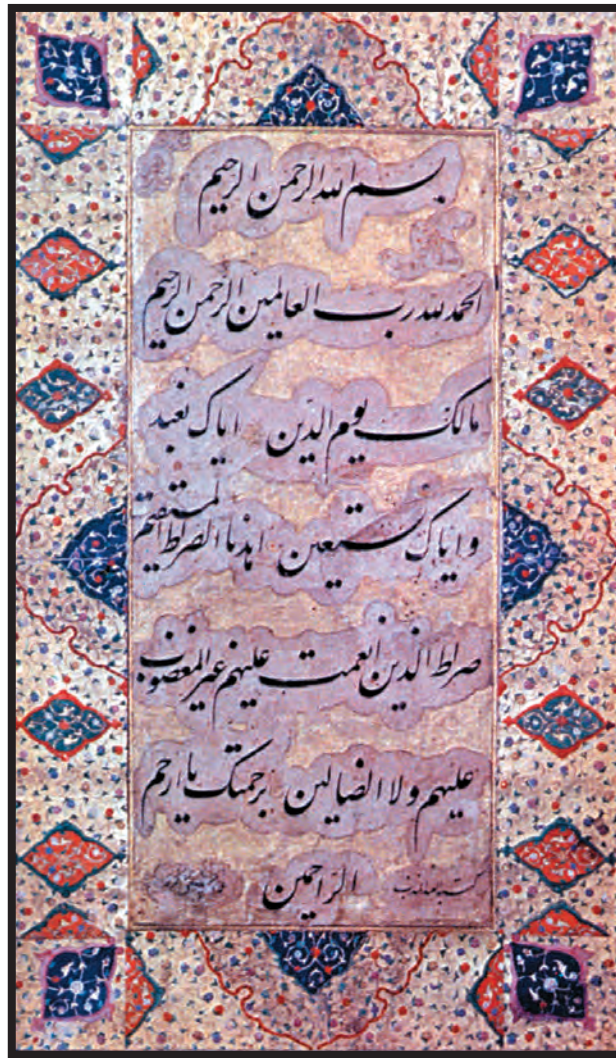
سه کشیده در یک سطر:

در ۲ در ۴ در ۶

نمونه ۴-۱۶

تمرین منزل

از کتابهای خوشنویسی و منابع دیگر، به گونه‌ای ۶ نمونه سطر نویسی انتخاب کنید که هر سطر نمایانگر یکی از حالت‌های اولویت ۱ (۲ سطر)، اولویت ۲ (۲ سطر) و ۳ کشیده در یک سطر باشند. سپس از آنها فتوکپی تهیه کرده، ترکیب‌بندی هر سطر را با خطوط ساده نمایش دهید و منطقه‌های کشیده را با شماره مربوط مشخص کنید.

تصویر ۲-۱۶ - نستعلیق سوره حمد - میرعماد - (قرن ۱۱ هـ) - ۱۶/۷ × ۷/۷ cm

تمرینات کارگاهی

- ۱- عبارت «توانا بود هر که دانا بود» را در یکی از حالات اولویت ۱ ترکیب‌بندی و خوشنویسی کنید.
- ۲- عبارت «با یار آشنا سخن آشنا بگو» را در یکی از حالات اولویت ۱ ترکیب‌بندی و خوشنویسی کنید.

سطر نویسی

با توجه به حالت‌های مختلف انتخاب کشیده در سطر نویسی، که در جلسه قبل با خطوط ساده نمایش داده شده بود، در این جلسه نمونه‌هایی برای هر یک به عنوان سرمشق ارائه می‌شود (نمونه‌های ۱-۱۷ و ۲-۱۷).

نمونه ۱-۱۷

در سرمشق (نمونه ۱-۱۷) چه تمهیداتی به کار گرفته شده است تا کشیده «سر» در وسط سطر قرار گیرد؟

نمونه ۲-۱۷

در سرمشق نمونه (۲-۱۷)، کدام اجزا مهمترین نقش را در ایجاد تعادل و تقارن در کل سطر ایفا کرده‌اند؟ در این قسمت چند نمونه از سطر نویسی استادان معاصر را از نظر ترکیب بندی مورد مطالعه و بحث و بررسی قرار می‌دهیم تا بیش از پیش، با انواع ترکیب بندی در سطر آشنایی یافته، روشهای گوناگون ایجاد تعادل و زیبایی در سطر نویسی را بهتر بشناسیم.

نمونه ۳-۱۷ - خط استاد امیرخانی

در نمونه (۳-۱۷) شکل «الف» در کلمه خواست عمداً بالاتر از جایگاه اصلی اش در خط زمینه قرار گرفته است. آیا دلیل آن را می‌دانید؟

در نمونه (۳-۱۷) بر حرکت ضمّه و تشدید کلمه «مُدّعی» تأکید شده است. از نظر بصری قرار دادن این حرکات در ایجاد تعادل کلی سطر، چه نقشی ایفا می‌کند؟

دربغ و در د که پیری رسید عمر لند
شت

نمونه ۴-۱۷- خط استاد امیرخانی

در سرمشق نمونه (۴-۱۷) به نقطه‌های کلمه دروغ و جایگاه آنها توجه کنید و توضیح دهید چرا ۲ نقطه «ب» در زیر حرف «د» قرار گرفته است؟

پرس سر چه انی که دل پر سپیدن دلیل اه تو باش بعد و اما

نمونه ۵-۱۷- خط استاد اخوین

به جایگاه ۳ کشیده اصلی در سرمشق نمونه (۵-۱۷) که در منطقه‌های ۲، ۴ و ۶ قرار گرفته اند توجه کنید و توضیح دهید چه تمهیداتی در ترکیب بندی این سطر به کار رفته تا کل سطر از تعادل و آهنگ مناسبی برخوردار شود؟

توضیح دهید که برای کاستن از طول سطر، چه تدابیری در ترکیب بندی این سطر به کار رفته است؟

تمرین منزل

عبارت: «با پاداش دادن به نیکوکار، بدکار را بیزار» را که از فرموده‌های گوهر بار امام علی (ع) است، در کاغذی مرغوب و مناسب خوشنویسی کنید تا بهترین نمونه‌ها به وسیله هنرآموز محترم انتخاب و در محل‌های مناسبی از آموزشگاه نصب شود.

تمرینات کارگاهی

- ۱- سرمشق نمونه (۲-۱۷) را با انتخاب یک کشیده، ترکیب بندی و خوشنویسی کنید.
- ۲- از روی سرمشقهای این جلسه ۲ بار خوشنویسی کنید.

سطر نویسی

در این جلسه ۲ سرمشق در قالب سطر نویسی برای مطالعه، بررسی و تمرین ارائه شده است که هر کدام را به طور جداگانه مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهیم.

سرمشق الف (نمونه ۱-۱۸)

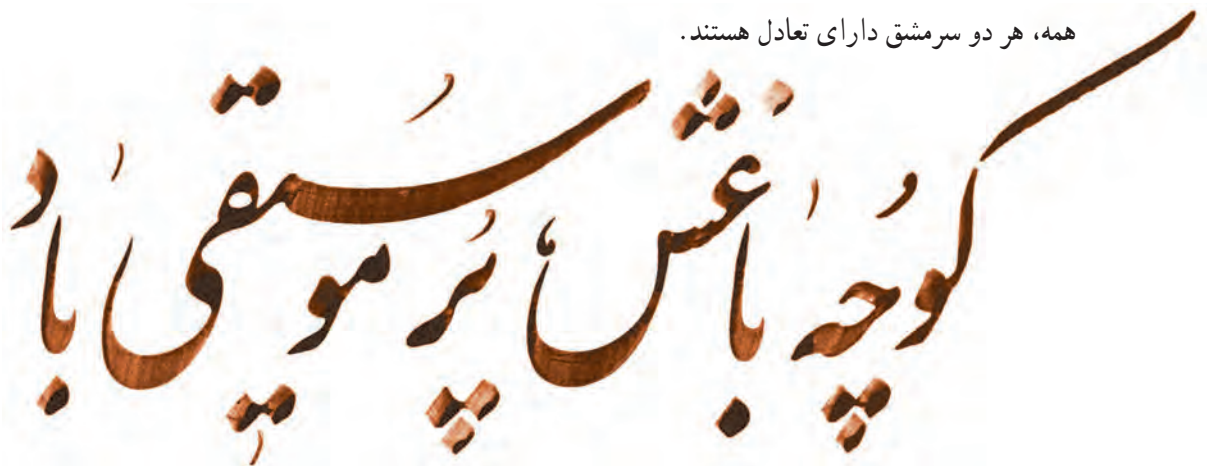
در این سرمشق، همانطور که مشاهده می‌شود، وجود ۲ کشیده و ۲ گردی در دو طرف سطر، موجب شده است که تقارن و تعادل در کل سطر ایجاد گردد. کشیده‌ها در منطقه‌های ۲ و ۴ قرار گرفته و به سطر آهنگی آرام و ملایم داده‌اند: به طوری که چشم از ابتدا تا انتهای سطر در یک خط افقی با موج ملایم و نرم حرکت می‌کند و از دیدن و خواندن آن احساس آرامش به انسان دست می‌دهد. اغلب سطرهای متعادل و متقارنی که همانند این سطر دارای ترکیب‌بندی ساده‌ای هستند این ویژگی را دارند.

نمونه ۱-۱۸

سرمشق ب (نمونه ۲-۱۸)

این سرمشق با سرمشق الف، از جهت ترکیب‌بندی و شکل کلی کاملاً متفاوت است در این سرمشق برخلاف سرمشق اول نگاه ما، به طور افقی در سطر حرکت نمی‌کند بلکه این حرکت تقریباً به صورت زیگزاگ با موجهای بلند است و احساسی که بعد از دیدن و خواندن آن به ما دست می‌دهد نوعی احساس شادی و میل به تحرک است. با این همه، هر دو سرمشق دارای تعادل هستند.

نمونه ۲-۱۸

همانطور که مشاهده کردید، انواع ترکیب بندیها می توانند احساسات مختلفی را در بیننده ایجاد کنند. به همین دلیل شناخت ویژگیهای بصری ترکیب بندیها می تواند خوشنویس را در جهت بیان احساس و اندیشه اش یاری دهد.

تمرین منزل

عبارت «با دوستان مروت، با دشمنان مدارا» را در یک سطر خوشنویسی کنید. سپس آن را از جهت ترکیب بندی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده، در صفحه ای توضیح دهید.

تمرینات کارگاهی

۱- از روی سرمشق الف، سه بار تمرین کنید.

۲- از روی سرمشق ب، سه بار تمرین کنید.

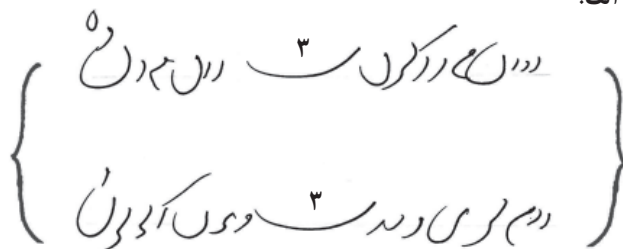
تصویر ۱- ۱۸- نقاشیخط (ترکیب بندی عمودی - تعادل در رنگ و فرم) -
اسماعیل رشوند (معاصر) - قلم و مرکب - ۵۰×۷۰cm

ترکیب بندی در دو سطرها

یکی دیگر از قالبهای رایج در خوشنویسی، بویژه خوشنویسی نستعلیق، قالب دو سطر است. در این قالب، دوسطر را که معمولاً ۲ مصرع از یک بیت می باشد، بر روی دوخط زمینه هم اندازه که به موازات هم رسم شده است طوری خوشنویسی می کنند که شروع و پایان هر دو سطر در امتداد یک خط عمودی قرار گیرد. فاصله مابین دو سطر بستگی به طول سطرها دارد. اگر طول سطرها کوتاه باشد این فاصله ۹ تا ۱۲ نقطه و در صورتی که طول سطرها زیاد باشد این فاصله تا ۱۵ نقطه متغیر و مجاز است. در هر حال، فاصله دو سطر باید به گونه ای انتخاب شود که در نهایت، وحدت کلی دو سطر به عنوان یک واحد دو سطر حفظ شود. انتخاب جایگاه کشیده ها در قالب دو سطر همانند تک سطر است. با این تفاوت که در این قالب روشهای متنوع و متعددی برای ایجاد تعادل در ترکیب بندی وجود دارد. در این جلسه فقط دو نوع ترکیب بندی که در اولویت ۱ هستند، مورد بررسی قرار می گیرند.

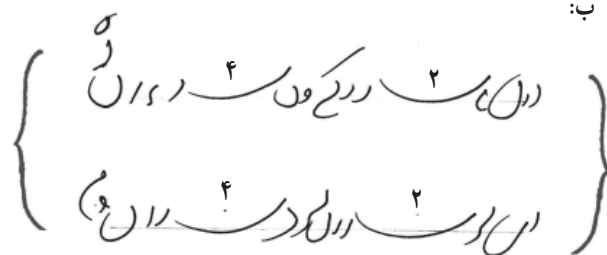
اولویت اول:

الف:

نمونه ۱-۱۹

ب:

نمونه ۲-۱۹

در نمونه های (۱-۱۹ و ۲-۱۹)، بهترین نحوه ترکیب بندی و جایگاه کشیده ها در قالب دو سطر با خطوط ساده نمایش داده شده است.

اگر یک کشیده در هر سطر مورد نظر است بهترین حالت انتخاب کشیده در منطقه ۳ هر دو سطر می باشد (نمونه های ۱-۱۹ و ۳-۱۹).

اگر دو کشیده در هر سطر مورد نظر باشد بهترین حالت انتخاب کشیده‌ها در منطقه‌های ۲ و ۴ هر دو سطر می‌باشد (نمونه‌های ۲-۱۹ و ۴-۱۹).

آیا می‌توانید توضیح دهید چرا این دو نوع ترکیب بندی در اولویت اول قرار دارند؟

رُوی در قِبله یک رُوی کُن

خَلق بگذار و حَسبِ داجوی کُن

نمونه ۲-۱۹

آش آن نیست که از عیش و شادمانی و خند و شمع

آش آن است که در حسن من پروانه زد

نمونه ۴-۱۹

تمرین منزل

بیت «زمانه قرعه نو می‌زند به نام شما خوشا شما که جهان می‌رود به کام شما» را در ۲ نوع ترکیب بندی اولویت ۱ خوشنویسی کنید.

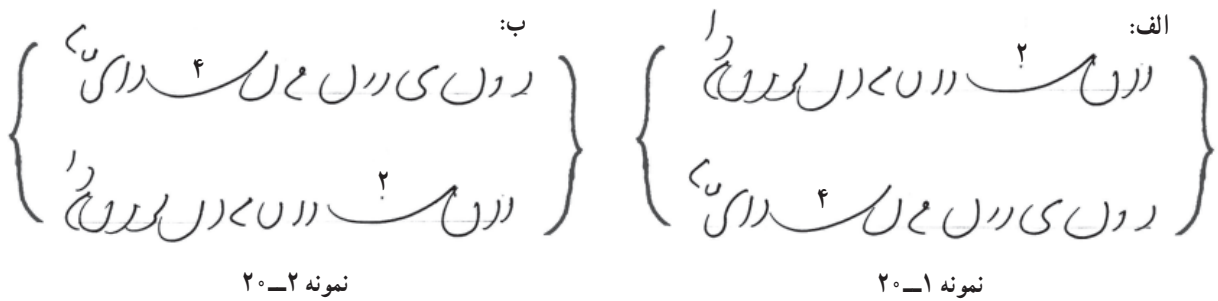
تمرینات کارگاهی

- ۱- از روی تمامی کلمات و اتصالات جدید در سرمشقهای دو سطری این جلسه، سه بار تمرین کنید.
- ۲- از سرمشقهای دو سطری این جلسه، دو بار خوشنویسی کنید.

سرمشقه‌های دو سطری

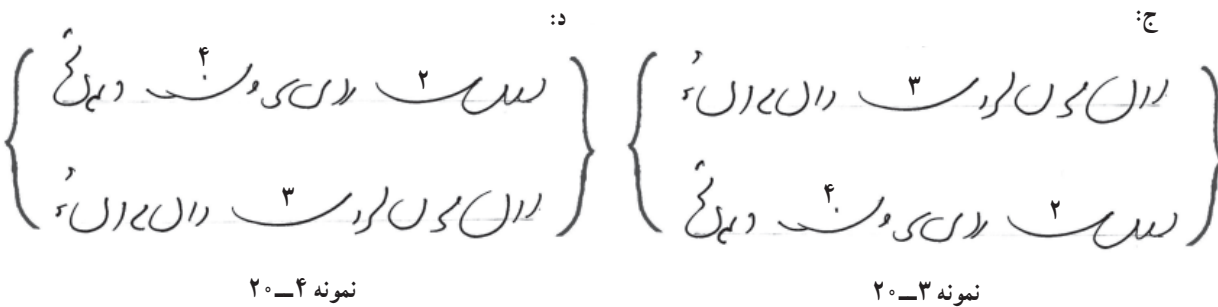
در جلسه نوزدهم با دو نوع ترکیب‌بندی در دو سطریها که در اولویت اول قرار داشتند آشنا شدید و سپس به بررسی و تمرین پرداختید. در این جلسه، انواع ترکیب‌بندی دو سطری را که در اولویت دوم قرار دارند مورد مطالعه، بررسی و تمرین قرار می‌دهیم.

اولویت دوم:

نمونه ۲-۲۰

نمونه ۱-۲۰

نمونه ۴-۲۰

نمونه ۳-۲۰

در این بخش، دو نمونه از ترکیب‌بندی دو سطری که از آثار استاد امیرخانی (معاصر) انتخاب شده است، ارائه می‌شود، تا شما فراگیران عزیز با مطالعه دقیق آنها تدابیر و ابتکارات به کار رفته در این نمونه‌ها را مورد بررسی قرار داده و به سؤالات مطرح شده پیرامون هر کدام، با مباحثه و تبادل نظر پاسخ گوئید.

عشق جانسوز بوی پسته، پسته پرمی سرپه
 با پشاهی است که یادش ز کد میا؛

در نمونه (۵-۲۰) در برخی موارد نقطه‌ها حذف و در برخی موارد نقطه‌های اضافی درج شده است. آیا می‌توانید دلیل آن را کشف کرده، توضیح دهید؟
 در سطر اول، تا کشیده «پیوسته» حروف و اجزا با فاصله نوشته شده اما در سطر دوم این فاصله‌ها تا کلمه «است» کمتر شده است و «الف» کلمه «است» بر روی «هی» سوار شده است. علت این اقدام را توضیح دهید. جایگاه و منطقه کشیده‌های دو سطر را با شماره منطقه مربوط مشخص کنید.

کجاست عشق که جان مرا بر آسرو
 وفا و مهر چه شد عطش مهر بانی کو

نمونه ۶-۲۰- خط استاد امیرخانی

در نمونه (۶-۲۰) جایگاه کشیده‌ها را با شماره منطقه مربوط مشخص کنید. (در سطر اول جزء «ست» هم کشیده محسوب می‌شود.)
 ترکیب بندی نمونه (۶-۲۰) را با خطوط ساده نمایش دهید.

تصویر ۱-۲۰- قصار نویسی - نستعلیق - صداقت جباری (معاصر) - قلم و مرکب

تمرین منزل

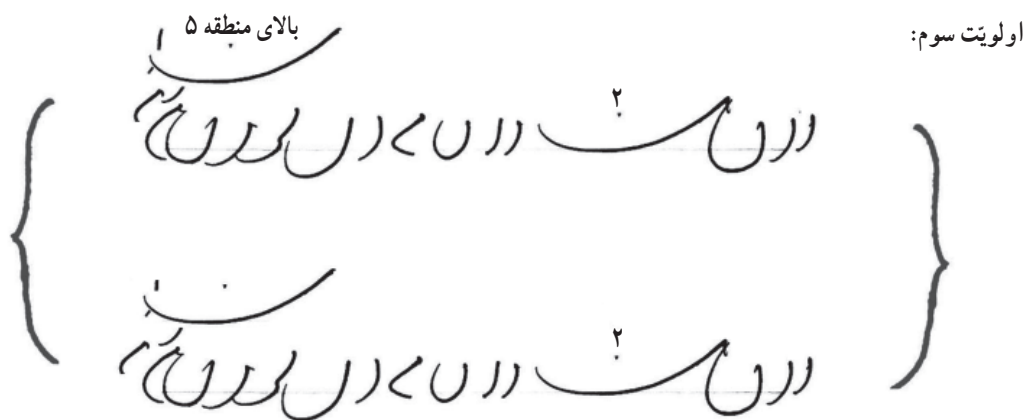
بیت «گل بود و سبزه بود و سرود پرنده بود در آفتاب گرمی شادی دهنده بود» را در یکی از ترکیب‌بندی‌های اولویت ۲ خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

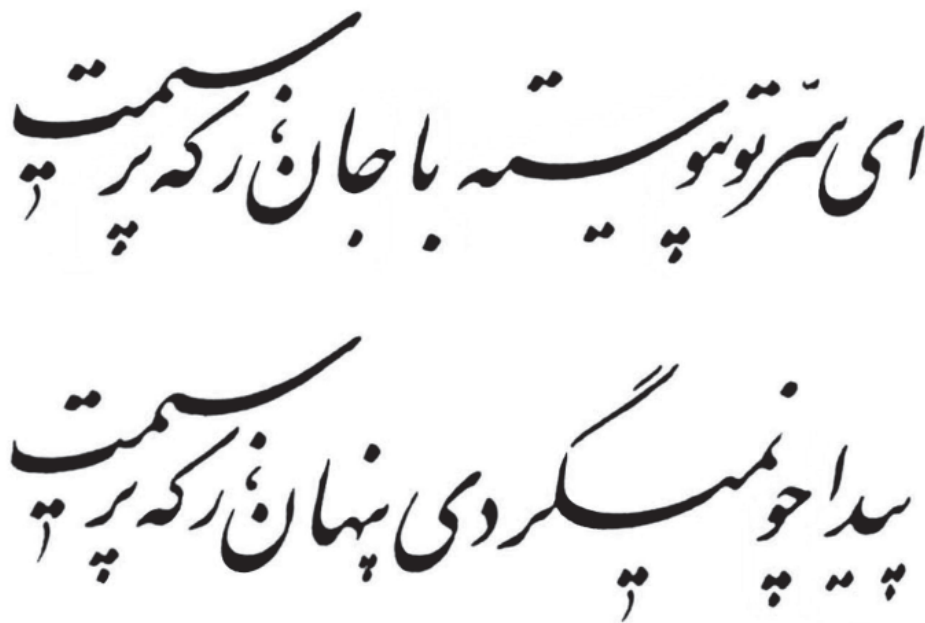
- ۱- هر یک از کلمات و اتصالات جدید سرمشق‌های این جلسه را، دو بار خوشنویسی کنید.
- ۲- از روی سرمشق‌های این جلسه یک بار با دقت خوشنویسی کنید.

سر مشقهای دو سطری

در این جلسه اولویت سوم از انواع ترکیب بندی دو سطری و توضیحاتی پیرامون سایر موارد ارائه می شود.

در نمونه (۱-۲۱) اولویت سوم از ترکیب بندیهای دو سطری با خطوط ساده نمایش داده شده است.

در سرمشق نمونه (۲-۲۱)، چه تمهیداتی به کار رفته است تا دو کشیده کلمات «پیوسته» و «نمیگردی» در زیر هم و منطقه ۲ قرار گیرند؟

اگر در سطر دوم به جای کلمه نمیگردی، کلمه پنهان به صورت کشیده نوشته می‌شد چه اشکالاتی در ترکیب بندی کلی این دو سطری به وجود می‌آمد؟

نکته: در نمونه (۲-۲۱)، حرف «س» در کلمات پرسیمت در هر دو سطر به صورت کشیده نوشته شده است که این عمل نه تنها به ایجاد تعادل در کل ترکیب بندی منجر شده است بلکه آهنگ و ریتم چشم‌نوازی بدان بخشیده است که اگر این کلمات با دندان‌نوشته می‌شد چنین آهنگ موزونی پدید نمی‌آمد.

برخی از اشعار و جملات، در هیچ کدام از ترکیب‌بندیهای مطرح شده تک سطری و دو سطری، قابل اجرا نیستند. این گونه سطرها را در اصطلاح خوشنویسی «سطرها یا ترکیب‌بندیهای ناموافق» می‌گویند که ایجاد تعادل در آنها به وسیله انتخاب کشیده‌های مناسب ممکن نیست. به همین دلیل در چنین مواردی باید با تأمل بیشتر در ترکیب بندی آنها و استفاده از ابتکار و خلاقیت فردی تلاش شود تا تعادل نسبی و هماهنگی قابل قبولی در شاکله کلی آنها ایجاد گردد. بدیهی است که اگر در چنین مواردی ناگزیر به سطر نویسی در قالب تک سطری و دو سطری نباشیم از قالبهای دیگر و ترکیب‌بندیهای آزاد بهره می‌گیریم (نمونه ۳-۲۱).

نمونه ۳-۲۱- خط استاد امیرخانی

در برخی موارد خوشنویسان از دو کشیده روی هم در ترکیب‌بندیهای تک سطری و دو سطری و چلیپا استفاده می‌کنند. این عمل می‌تواند در هر نوع ترکیب بندی سطری که قابلیت کشیده‌های روی هم داشته باشد اعمال شود مشروط بر این که تعادل و هماهنگی و آهنگ کلی ترکیب بندی را مخدوش نسازد (نمونه ۴-۲۱).

نمونه ۴-۲۱

نکته: کشیده‌هایی که در بالای منطقه ۵ قرار می‌گیرند به عنوان کشیده‌های فرعی در بسیاری از ترکیب‌بندیهای سطری قابل اجراست (نمونه ۵-۲۱).

نمونه ۵-۲۱- خط استاد امیرخانی

توضیح: حروف تخت کوتاه، چه به صورت متصل و چه به صورت منفرد، می‌توانند جایگزین یک کشیده در سطر باشند. در چنین مواردی بهتر است طول حروف تخت کوتاه اندکی بیش از ۵ نقطه (حدود ۶ نقطه) نوشته شود (نمونه ۶-۲۱).

نمونه ۶-۲۱- خط استاد اخوین

تمرین منزل

مصرع «هر کسی بر حسب فهم گمانی دارد» را با استفاده از کشیده‌های روی هم (موازی) ترکیب‌بندی و خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- از اتصالات و کلمات نمونه (۴-۲۱)، دو بار تمرین کنید.
- ۲- سرمشق نمونه (۲-۲۱) را، دو بار خوشنویسی کنید.

آشنایی با چلیپا

چلیپا، یکی از قالبهای رایج در خوشنویسی بویژه خوشنویسی نستعلیق است که در زمانهای گذشته بسیار مورد استفاده خوشنویسان قرار گرفته است. این قالب، یکی از مناسبترین قالبها برای خوشنویسی و اجرای یک قطعه و تابلوی خوشنویسی در یک صفحه بوده است. در این قالب چهار مصرع شعر در چهار خط زمینه هم اندازه به صورت مایل در حدود ۴۵ نسبت به خط افقی خوشنویسی می شود به طوری که شروع و پایان سطر اول با سطر سوم، و سطر دوم با سطر چهارم در یک امتداد عمودی قرار می گیرند. خط زمینه های مایل، به خوشنویسی امکان می دهد که مصرعها را با قلم درشت تر در یک صفحه بنویسد. به همین دلیل یکی از زمینه های پیدایش قالب چلیپا را می توان در حاشیه نویسی کتابها در زمانهای گذشته یافت که مطالعه کنندگان کتاب نظرات خود را در مورد مطالب آن در حاشیه های سفید صفحات می نوشتند و چون عرض این حاشیه ها کم بود به ناچار برای آنکه یادداشتهای در سطرهای طولانی تر نوشته شود سطرها به صورت مایل حاشیه نویسی می شد.

از طرفی، به دلیل آنکه بیشتر آثار نقاشی و خوشنویسی در کتاب آرایبی به کار می رفت و صفحات کتابها معمولاً بزرگ نبودند و نیز با توجه به کمبود کاغذ در گذشته این قالب مورد توجه قرار گرفت و بعدها به طور مستقل برای خلق آثار خوشنویسی به کار رفت تا اینکه در قرنهای دوازده و سیزده هجری، خوشنویسان هنرمند از جمله عبدالمجید درویش طالقانی و علی اکبر گلستانه در شکسته نستعلیق و میرزا غلامرضا اصفهانی و میرحسین در نستعلیق با خلق آثار خوشنویسی در قالبهای آزاد و سیاه مشق، راههای تازه ای پیش پای هنر خوشنویسی گشودند. در این دوره قالب چلیپا تا حدودی به فراموشی سپرده شد و قالبهای آزاد و نو به ویژه سیاه مشقهای هنری مورد توجه قرار گرفت به طوری که تعداد آثار به جا مانده از خوشنویسان بزرگ این دوره در قالب چلیپا، به تعداد انگشتان دو دست نیست. اما در سالهای اخیر انجمن خوشنویسان ایران که رسالت حفظ، گسترش و آموزش خوشنویسی را به موازات آموزش و پرورش بر عهده داشته و دارد قالب چلیپا را به عنوان یکی از قالبهایی که به جهات فنی برای اندازه گیری و ارزیابی مهارت هنرجویان خوشنویسی مناسب است، در برنامه کار خود قرار داد و مهارت در چلیپانویسی را در سطوح بالا (از دوره عالی تا استادی) به عنوان مهمترین بخش در آزمونهای خوشنویسی مطرح نمود.

امروزه این قالب در کنار قالبهای دیگر خوشنویسی و نوآوریهای خوشنویسان هنرمند، کماکان مورد استفاده قرار می گیرد. هر چند کاربرد آموزشی آن بیش از کاربرد هنری مورد توجه خوشنویسان امروزی است.

در ترکیب بندی قالب چلیپا نیز ایجاد تعادل و آهنگ مناسب مهمترین اصل به شمار می رود. برای آشنایی هر چه بیشتر شما با انواع ترکیب بندی در چلیپا، چند نمونه از آثار استادان بزرگ پیشین و معاصر ارائه می شود.

تصویر ۱-۲۲- چلیپای نستعلیق - میرعماد - (قرن ۱۱ هـ)

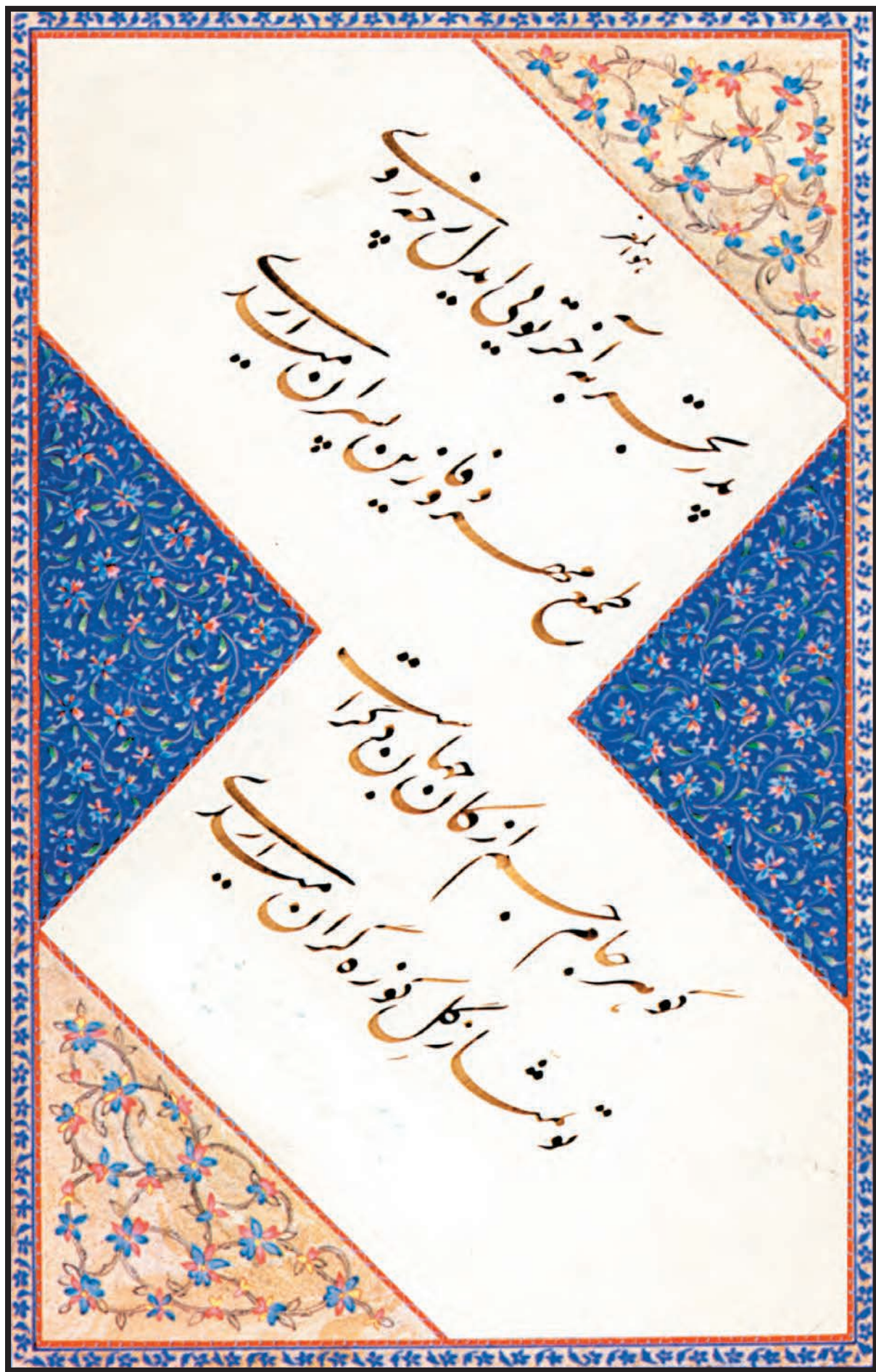

تصویر ۲-۲۲- چلیپای نستعلیق - محمد اسعد یساری به تقلید از میرعماد - (قرن ۱۲ هـ)

تصویر ۲۲-۴- چلیپای نستعلیق - ولی الدین (معروف به عماد روم) - (قرن ۱۲ هـ) - استانبول - ۲۵×۳۸cm

آشنایی با کتابت

کتابت را می‌توان مهمترین قالب خوشنویسی در گذشته به شمار آورد. می‌دانیم که امر مهم و خطیر تکثیر و نسخه‌برداری از کتابها و رسالات و متون مختلف پیش از ورود صنعت چاپ به کشورمان به صورت دستی و به وسیله کاتبان خوش خط و خوشنویس انجام می‌پذیرفت. از این‌رو، خوشنویسان سهم انکارناپذیری در تکثیر و حفظ و نگهداری کتب مختلف و ترویج علوم داشته‌اند که توجه به آن می‌تواند اهمیت امر کتابت را نمایان سازد. نسخه‌برداری از کتابها، رسالات و متون گوناگون را که با خط ریز انجام می‌شده است، در اصطلاح خوشنویسی «کتابت» می‌گویند. هر چند در دوره‌های گذشته به دلیل حجم زیاد کار در اغلب موارد امر کتابت به ناگزیر با سرعت و شتاب همراه بود، با این حال، خوشنویسان بزرگ آثار ارزشمندی از خود به یادگار نهاده‌اند که از جهت خوشنویسی و دقت در کتابت در زمره شاهکارهای هنری به شمار می‌روند بخش عمده این آثار هنری بی‌بدیل، قرآنها، بسیار نفیس و کتابهای شعر را در برمی‌گیرد. با ورود صنعت چاپ به ایران، امر کتابت و نسخه‌برداری به طور کلی متحول شد و این وظیفه خطیر را صنعت چاپ و حروف سربی بر عهده گرفت و از آن پس تنها در اندک مواردی از کتابت دستی استفاده شد. در این دوران فقط برخی از کتابها که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بودند به دست خوشنویسان، کتابت و سپس برای تکثیر به ماشین چاپ سپرده می‌شد که این روند تا به امروز کماکان ادامه دارد. با ورود فن‌آوری چاپ و حروفچینی، فرصتی طلایی برای خوشنویسان فراهم آمد تا فارغ از کتابتها و نسخه‌برداریهایی حجیم، به جنبه‌های تصویری و تجسمی خوشنویسی اهمیت بیشتری داده، خلاقیت، توان، ابتکار و نوآوری خود را در زمینه‌های هنری خوشنویسی به کار گیرند. همین امر موجب شد تا در سالهای اخیر آثار هنری ارزشمندی در زمینه خط و خوشنویسی و ارتباط آن با سایر هنرهای تجسمی همچون نقاشی و گرافیک و غیره پدید آید (که در جلسات بعد در این مورد مطالب بیشتری ارائه خواهد شد).

همچنین این فرصت موجب شد تا خوشنویسان معاصر در جهت تکامل کیفی انواع خوشنویسی، چه در زمینه حروف و کلمات و چه در زمینه ترکیب‌بندی، به تجربیات تازه‌ای دست زنند و به موفقیت‌های چشمگیری نایل آیند. این موفقیتها در کیفیت کتابت نیز تأثیر گذاشت (تصویر ۸-۲۲).

امروزه با استفاده از فن‌آوری رایانه‌ای می‌توان متون و کتابهای مختلف را به خط نستعلیق حروفچینی و کتابت کرد. همچنانکه این مهم در سالهای اخیر از سوی وزارت آموزش و پرورش در برخی از کتابهای درسی صورت پذیرفته است. تعمیم این شیوه در کلیه کتابهای درسی و مجلات و روزنامه‌ها می‌تواند پیامدهای بسیار مثبتی در جهت خوش‌خطی دانش‌آموزان و عموم به همراه داشته باشد. زیرا مطالعه پیوسته کتابها و متنهایی که با خط خوش نوشته شده باشند نوعی مطالعه بصری و مشق نظری غیر مستقیم است که در خوش‌خطی خواندگانش بسیار مؤثر است.

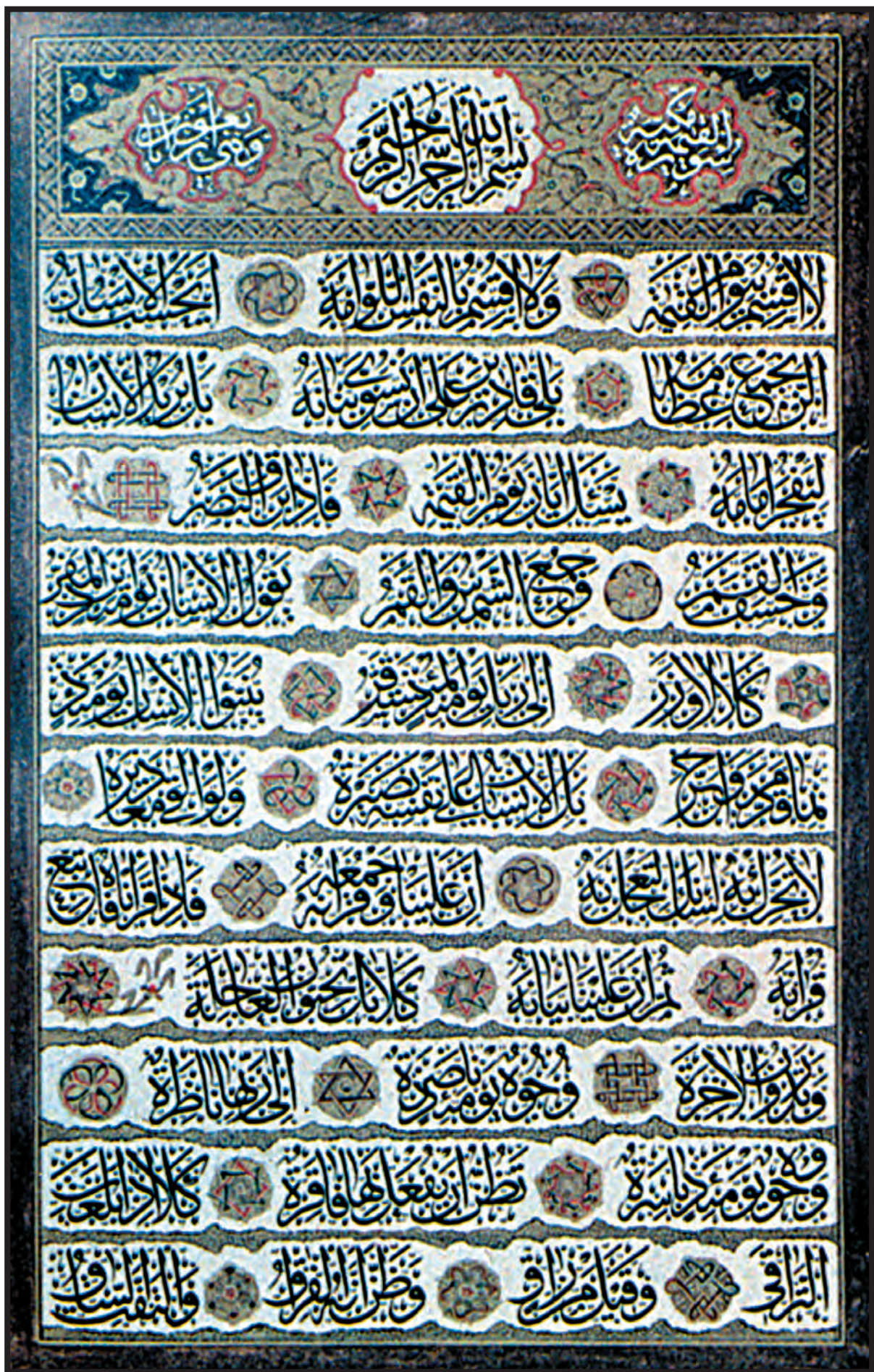
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ • الْمَنْشُورُ لَكَ عِنْدَكَ • وَوَضَعْنَا
عِنْدَكَ وَزَرَكَ الَّذِي انْقَضَ ظَنُّكَ • وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ • فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ
إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ إِذَا فَرَعْتُمْ فَاغْتَبْنَا • وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْنَا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ • وَاللَّيْتِنِ وَالزَّيْتُونِ • وَطُورِ سِينِينَ
وَمَا أَلْبَدِ الْأَيْمَنِ • لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ • ثُمَّ رَدَدْنَاهُ

بخوانی الباری المصنوع

نحلی از عشق خوانی همه راز هسته‌انی که کلام هستانی سخن خط نباشد

خطی با تجلی عالم معنادر جلوه صورت است پند سدی است و خانی که چرخش او در عالم هستی از انجمنی گیتی است
تا طره شادمانی بیار و بیاید و در زبان حال رسالت و مهربانی و نظم و تناسب استواری میدهد بآب لطف و
تلطیف میکند و غبار لفظ را از چهره محسوس میبوید تا جمال حقیقت بی پرده عیان گردد و چنین است که چون کلام سمانی سخن عشق و
معرفت از بطنی خوش تحریر کشند بساطی شگرف در جانها پدید میآورد و دل از عارف معانی میرتابد.

انجمن خوشنویسان ایران سی چهار سال پیش همچون معبدی برای عالمان کعبه هنر بنیاد گردید و از آن زمان بهت لایح
پویسته باو این معبد بر بنگان باز بود دست مشاقان بقلعه چلیپای شاد بخارید دست اینک هزاران هنرجوی پرور
سر سزایان دست بقلم چشم بر رقم دارند . مجموعه مرقع کین صینافتی است که بناسبت سخن نگاره ادب هنر است این
حیات مقامات هنر دوست وزارت ارشاد بر پا گردیده که در آن قریب میزبان هزاران لطف قلم چشما خسته را نورش
معنای لطیف امای بسته آری کشانید . امید که مقبول طبع مردم صاحب نظر قرار گیرد و برای بکشاید تا این فن شریف که
بنگان دست هنر پرور ایران در دوران سکوفانی فرهنگ اسلامی این سرزمین با روح تعالی و زیبائی رسیدگی پیش
رونق گیرد و انجمن در عرضه خدمات وسیعتر توفیق یابد و این عروس صاحب جمال همچنان مبارک دمی فرخنده فال در عرصه
هنر تا جادوان بنما . پاس مبنولان موزه هنرهای تریشی رضاعباسی در دو فزوان همه بسوسه در آن صاحب
کدام مفعات کین سه کلی از گلشن با زاهت ایشان است توفیق و زافزون بزی اوار و کل ارشاد اسلامی صمیمان
که بناسبت بگزاردی سخن نگاره هنر و ادب آن همه هنرین مجموعه خلعت و خود یافت ، و سلام خد بر همه سیکو کاران عالم با
انجمن خوشنویسان ایران

مخارنده
پیشگفت
دکتر سیراجی
قشای
فرزین

من سلمانم رقبه ام یکتا گل سرخ / جانانم چشمه فخرم نور ردشت سجاده من ...
کارمانت شناسایی راز گل سرخ / کارمان شاید این است که در افون گل سرخ
شاور باشیم کارمان شاید این است که میان گل نیلوفر و قرن رپی آواز حقیقت بدویم
(سراب پیری)

تصویر ۹-۲۲- کتابت نستعلیق - با استفاده از فن آوری رایانه ای

آشنایی با سیاه مشق

در گذشته، حاصل صفحات تمرینی خوشنویسان را که حروف و کلمات در آنها به صورت متوالی و فشرده تکرار می‌شد، «سیاه مشق» می‌گفتند. خوشنویسان، این تمرینات را صرفاً برای کسب مهارت بیشتر و به اصطلاح، گرم کردن دست انجام می‌دادند که به نوعی صرفه‌جویی در مصرف کاغذ را نیز به همراه داشت. به مرور زمان خوشنویسان خلاق و هنرمند دریافته‌اند که برخی از این صفحات دارای زیبایی خاصی هستند و اگر در ترکیب‌بندی این کلمات تکراری بر روی صفحه دقت بیشتری اعمال شود، می‌تواند به خلق آثاری بدیع و زیبا بینجامد. هر چند این نگاه هنری به سیاه مشق ظاهراً از قرن یازدهم هجری کماکان آغاز شده و برخی آثار سیاه مشق به دست آمده از آن دوران نشان دهنده چنین دیدگاهی است، اما نقطه عطف سیاه مشق‌های هنری را بی‌گمان در قرن سیزدهم و در

آثار میرزا غلامرضا و میر حسین باید یافت. در این دوره که با ورود صنعت چاپ به ایران همزمان است، میرزاغلامرضا اصفهانی با هوش سرشار خود دریافت که می‌باید بیش از پیش به جنبه‌های تجسمی و تصویری خط پرداخت. از این رو قالب سیاه مشق را برگزید و به خلق آثاری ماندگار نایل آمد. او پیش و بیش از آنکه به خوانا بودن اثر توجه داشته باشد به زیبایی آنها و ترکیب‌بندی کلمات به مثابه عناصری بصری در صفحه اهمیت می‌داد. از این جهت او را می‌توان آغازگر حرکتی نو در هنر خوشنویسی به شمار آورد که به پیدایش حرکت‌های نوین در دوره معاصر انجامیده است. امکانات نامحدود سیاه‌مشق در ترکیب‌بندیها، موجب شده است که امروزه بسیاری از خوشنویسان نوگرا و خلاق در آفرینش آثار خود به نوعی از آن بهره‌گیرند.

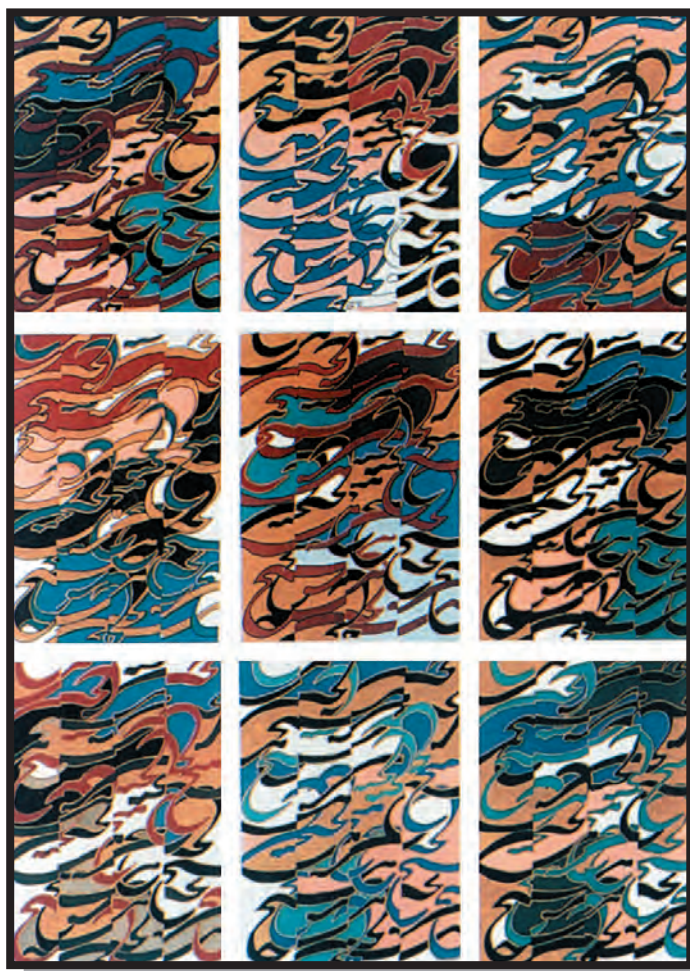
تصویر ۱-۲۳- سیاه‌مشق نستعلیق - میرزا غلامرضا اصفهانی - (قرن ۱۳هـ)

تصویر ۲-۲۳- سیاه مشق نستعلیق - میرزا غلامرضا اصفهانی - (قرن ۱۴ هـ) - ۳۳×۲۰/۵ cm

تصویر ۳-۲۳- نقاشیخط - سیاهمشق نستعلیق - اسماعیل رشوند (معاصر) - مرکب، قلم و ایربراش - ۷۰×۱۰۰cm

تصویر ۴-۲۳- نقاشیخط - سیاهمشق - ایلاسلامیان (معاصر) - گواش - ۴۰×۵۵cm

تصویر ۵-۲۳- نقاشیخط - سیاهمشق (بخشی از تابلو) - علیرضا کریمی (معاصر)

تصویر ۶-۲۳- نقاشی خط - (گلگشت) - قربانعلی اجلی (معاصر) - مرکب - ۲۳×۳۲/۵cm

تمرین منزل

در یک کادر ۱۵×۱۵cm، عبارت «زندگی رسم خوشایندی است» را به صورت سیاه مشق با ترکیب بندی دلخواه اجرا کنید.

تمرینات کارگاهی

۱- در یک کادر ۱۵×۱۵cm عبارت «آب را گل نکنیم» را به صورت سیاه مشق و با ترکیب بندی دلخواه اجرا کنید.

۲- ترکیب بندی سیاه مشق تصویر ۱-۲۳ را با خطوط ساده نمایش دهید.

تصویر ۷-۲۳- سیاه‌مشق نستعلیق - صداقت جباری (معاصر) - قلم و مرکب

آشنایی با نقاشیخط

نقاشیخط، پدیده‌ای معاصر در حوزه هنرهای تجسمی است که در سالهای اخیر در ایران و برخی از کشورهای اسلامی بروز و ظهور کرده است. گروهی آن را تلفیقی از خوشنویسی و خط با نقاشی و گرافیک می‌دانند و گروهی دیگر آن را نوعی خوشنویسی می‌دانند که در اجرای آن از تکنیکهای نقاشی و طراحی استفاده می‌شود. هر کدام از این دو نوع تعبیر تنها بخشی از آثار نقاشیخط را شامل می‌شود. از این رو تعریفی ناقص از نقاشیخط به دست می‌دهند. برای ارائه تعریفی جامع‌تر از نقاشیخط، می‌توان گفت کلیه آثار هنری که عناصر اصلی تشکیل دهنده آنها خط و خوشنویسی است و به صورت مسطح بر روی صفحه و با تکنیکهای مختلف اجرا می‌شوند و در ترکیب بندی کلی آنها حروف و کلمات در درجه اول به منزله عناصر بصری به کار گرفته می‌شوند در زمره نقاشیخط قرار می‌گیرند. کلیه آثار نقاشیخط را می‌توان به طور کلی در ۳ گروه جای داد.

الف - آثاری که به دست نقاشان پدید آمده و در آنها حروف و کلمات جایگزین اشکال و پیکره‌ها شده‌اند. به عبارت دیگر پدید آورندگان این آثار نقاشان می‌باشند (نمونه‌های ۱-۲۴، ۲-۲۴ و ۵-۲۴).

ب - آثاری که به دست خوشنویسان پدید آمده و در اجرای آن از تکنیکهای نقاشی و طراحی یا گرافیک استفاده شده است (نمونه‌های ۳-۲۴، ۴-۲۴، ۷-۲۴ و ۸-۲۴).

ج - آثاری که به دست خوشنویسان خلق شده و در اجرای آن فقط از تکنیک خوشنویسی یعنی قلم و مرکب استفاده شده است. برای مثال می‌توان از سیاه مشقهای میرزاغلامرضا اصفهانی و میرحسین و برخی آثار خوشنویسان معاصر نام برد (نمونه ۶-۲۴).

پدیدآورندگان آثار نقاشیخط در جستجوی زبان و بیانی همه فهم و جهانی برای هنر خوشنویسی و آثار خویش‌اند. آنان بر این باورند که می‌توان با استفاده از دانش بصری و شناخت ویژگیهای دیداری و تصویری انواع خوشنویسی و بهره‌گیری از خواص رنگها، آثاری پدید آورد که بتواند انتقال احساسات و اندیشه‌های هنرمند به مخاطبانش را فارغ از محدودیتها و گونه‌گونی زبان و خط و نژاد در هر کجای جهان ممکن سازد.

تصویر ۱-۲۴- نقاشیخط- فرامرز پیل آرام (معاصر)- رنگ روغن

تصویر ۲-۲۴- محمد غنوم (سوریته) (معاصر) - رنگ روغن - ۷۰×۱۰۰cm

تصویر ۳-۲۴- چهار فصل - جلیل رسولی (معاصر) - رنگ روغن - ۶۴×۶۱

تصویر ۴-۲۴- یادگار - اسماعیل رشوند (معاصر) - مداد رنگی - ۳۵×۵۰ cm

تصویر ۵-۲۴- نقاشیخط - بابک رشوند (معاصر) - پاستل - ۴۰×۶۰ cm

تصویر ۶-۲۴- نقاشیخط (بخشی از اثر) اسماعیل رشوند (معاصر) - مرکب و قلم - ۴۰×۶۰cm

تصویر ۷-۲۴- نقاشیخط - نصرالله افجه‌ای - ۱۲۵×۱۲۵ cm

تمرین منزل

برداشت خود را از تصویر شماره ۳-۲۴ در چند سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- تصویر ۴-۲۴ را به دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، برداشت خود را از آن در چند سطر بنویسید.
- ۲- یکی از مفاهیم، مهربانی، شهادت، رشد، آشتی را به دلخواه انتخاب کرده سعی کنید به وسیله نقاشیخط آن را نمایش دهید.

تصویر ۸-۲۴- نقاشیخط - محمد احصایی (معاصر) - رنگ و روغن

ویژگیهای بصری و زیبایی شناختی انواع خوشنویسی

بی‌گمان شناخت ویژگیهای بصری و زیبایی شناختی انواع خوشنویسی، بدون انجام تحقیقات و مطالعات گسترده و منظم در مورد چگونگی پیدایش و سیر تکاملی و ساختاری هر کدام از آنها امکان‌پذیر نیست. متأسفانه تاکنون تحقیقات درخور توجه و نظام یافته‌ای در این زمینه صورت نپذیرفته است.

برای شناخت و کشف ویژگیهای انواع خوشنویسی و این که هر کدام چه احساساتی را در بیننده برمی‌انگیزانند و تداعی کننده چه مفاهیمی هستند می‌باید از دو بخش متفاوت اما مکمل مدد جست. این دو بخش عبارتند از ۱- تاریخ و پیشینه انواع خوشنویسی ۲- دانش بصری و مبانی هنرهای تجسمی.

۱- بخش اول که تاریخ، پیشینه و موارد کاربردی خوشنویسی را در گذشته دربر می‌گیرد، ما را در شناخت هویت نمادین انواع خوشنویسی یاری می‌دهد. برای مثال تاریخچه و پیشینه کاربردی خوشنویسی نسخ و ثلث که همواره برای نگارش آیات آسمانی و متون دینی در تمدن‌ها و ممالک اسلامی به کار می‌رفته ما را به هویت نمادین آن آگاه می‌سازد.

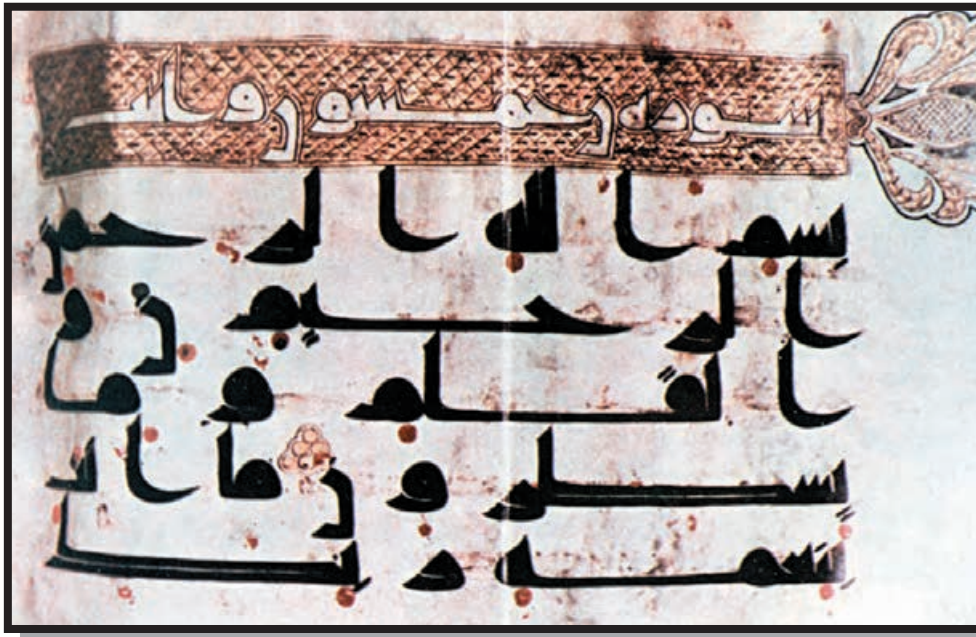
به عبارت دیگر هر نوع نوشته‌ای که با خوشنویسی نسخ و ثلث پدید آمده باشد برای همه اقوام و ملل تداعی کننده فرهنگ اسلامی و اثری دینی و آیینی است. شناخت پیشینه و موارد کاربردی خوشنویسی موجب می‌شود تا هنرمندان در به‌کارگیری انواع خوشنویسی هویت نمادین آنها را مورد توجه قرار داده، برارزش بیان بصری آثار خویش بیفزایند.

۲- بخش دوم در شناخت ویژگیهای انواع خوشنویسی و چگونگی به‌کارگیری درست آن در آثار فرهنگی و هنری، توجه به دانش بصری و مبانی هنرهای تجسمی است. کسب دانش بصری که خصوصیات و ویژگیهای عناصر بصری (نقطه، خط، سطح، حجم، رنگ، تاریکی و روشنایی، جهت، حرکت، ریتم، تعادل، بافت و...) را به تنهایی و نیز در ارتباط با همدیگر مورد بحث قرار می‌دهد به ما کمک می‌کند تا ویژگیهای بصری انواع خوشنویسی را در حکم عناصر بصری محض مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم و تا حدودی به شناخت و کشف این ویژگیها نایل آییم.

برای مثال دانش بصری به ما می‌آموزد که خطوط منحنی، زیبایی، نرمی، مهربانی و شادی را به بیننده القا می‌کند. همین ویژگیهای خطوط منحنی، ما را در شناخت خوشنویسی نستعلیق و ویژگیهای ساختاری آن که سرشار از خطوط منحنی است یاری می‌دهد. همچنین است شناخت خصوصیات خطوط افقی، مایل و عمودی، و ارتباط آنها با همدیگر و مطالعه سایر عناصر بصری و در یک کلام، ورود در حوزه دانش بصری و استفاده از آن در جهت شناخت ویژگیهای عناصر خوشنویسی و بهره‌گیری صحیح از این عناصر در جهت تقویت بیان هنری در آثار خوشنویسی و هر نوع اثر هنری و کالای فرهنگی که عناصر خوشنویسی در آن به کار گرفته می‌شود.

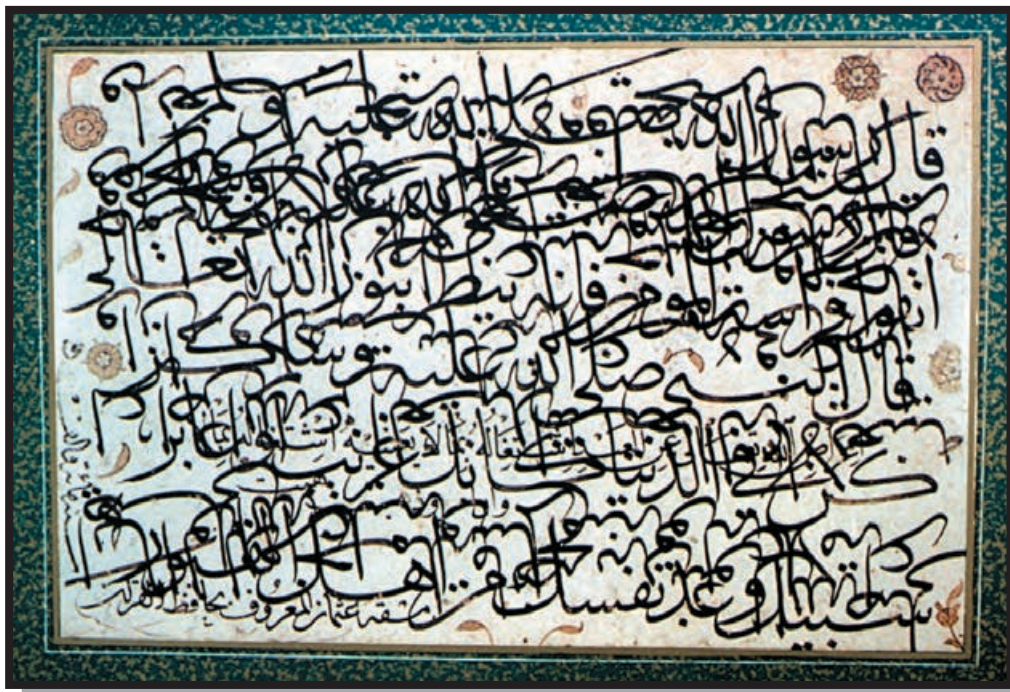
با توجه به هویت نمادین و ویژگیهای بصری، پاره‌ای از خصوصیات انواع خوشنویسی، فهرست‌وار و به طور مختصر در ذیل آمده است. امیدواریم با انجام تحقیقات اصولی در آینده به شناخت دقیقتری از ویژگیهای بصری و زیبایی شناختی انواع خوشنویسی رایج دست یابیم.

کوفی: القا کننده اصالت، قداست، قدمت، معنویت، امامت، عصمت و تداعی کننده عصر پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه اطهار (ع) می باشد.

تصویر ۱-۲۵- کوفی - (منسوب به حضرت علی ع) موزه ایران باستان

ثلث: قداست، عظمت، صراحت، شجاعت، صلابت، جدیت، معنویت، عبادت و حرکت را به بیننده القا می کند و نماد فرهنگ اسلامی است.

تصویر ۲-۲۵- سیاه مشق ثلث - حافظ عثمان (قرن ۱۱) - ۲۵/۸ × ۱۷/۷ cm - استانبول

نسخ: نمادی از قرآن کریم است و دارای خصوصیتی چون سادگی، صراحت، قدرت، جدیت، قداست، معنویت، پایداری، اعتماد و دانش است.

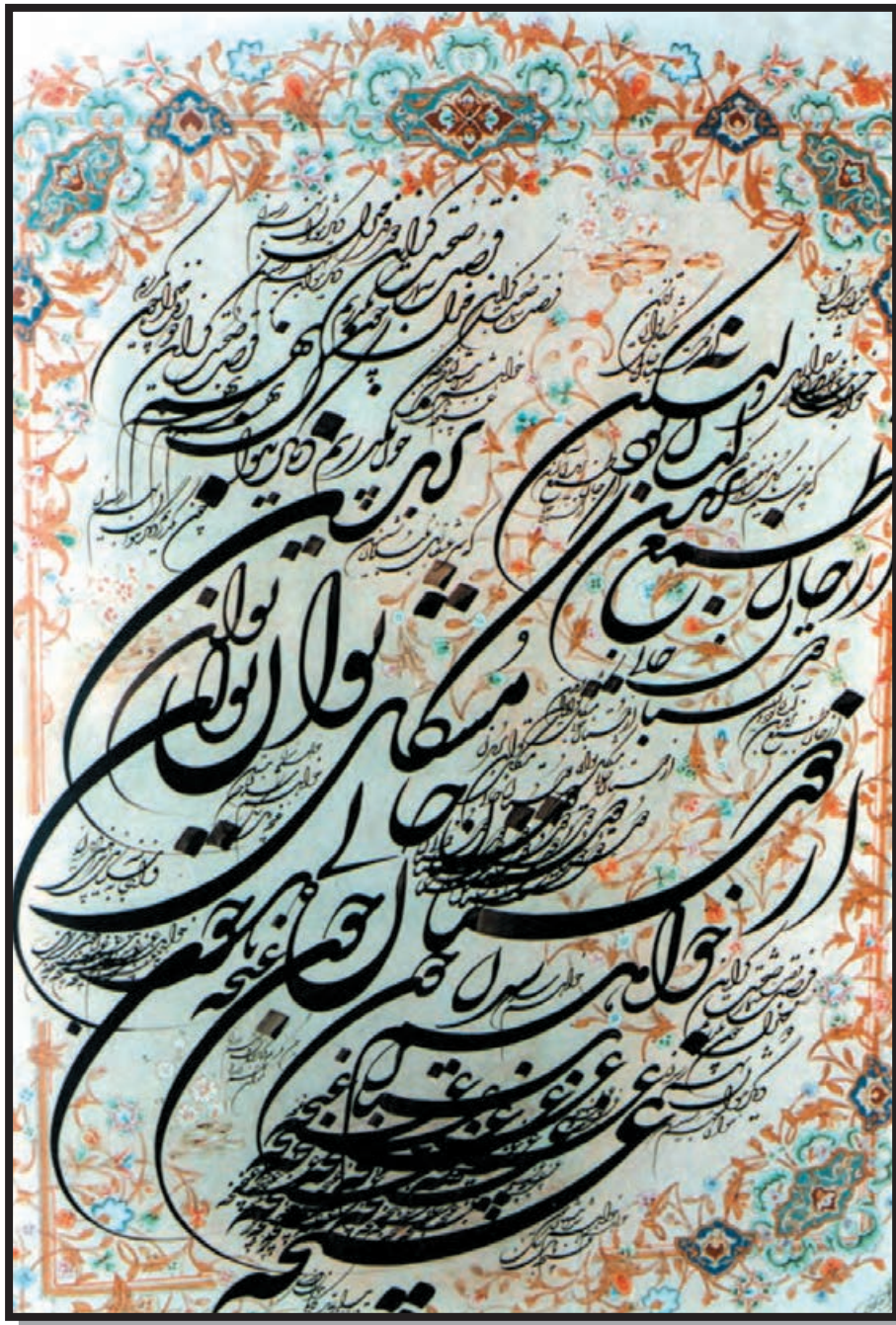
تصویر ۳-۲۵ - خط نسخ - شمس الدین بایسنقری - ۲۵×۳۵ cm - (قرن ۹) - هرات

نستعلیق: سادگی، زیبایی، تناسب، اصالت، نرمی، شادی، عطوفت، آرامش، انعطاف پذیری، دوستی، عرفان، صداقت، باکی، عشق و اعتماد را به بیننده القا می کند و نماد فرهنگ ایرانی و خط فارسی است.

تصویر ۴-۲۵ - نستعلیق - میرزا غلامرضا اصفهانی - (قرن ۱۳ هـ)

شکسته نستعلیق: این نوع خوشنویسی آزادی، رهایی، مهربانی، شادی، عشق، حرکت، پریشانی، ظرافت، همدلی و جوانی را به بیننده القا می‌کند.

تصویر ۵-۲۵- سیاه مشق شکسته نستعلیق - یدالله کابلی (معاصر)

ویژگی‌هایی که در مورد انواع خوشنویسی برشمردیم همیشه ثابت نیست و در ترکیب‌بندیها و موقعیتهای مختلف شدت و ضعف هر کدام از ویژگیها متغیر است.

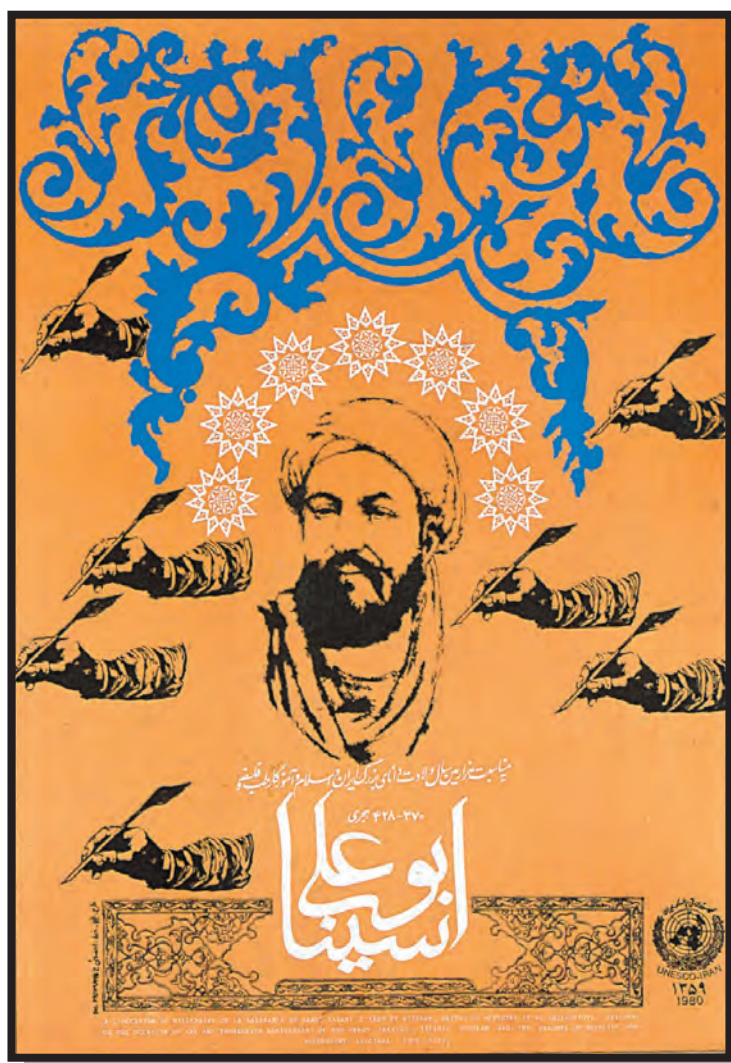
اکنون با توجه به ویژگیهای بصری ۵ نوع خوشنویسی که در این جلسه مطرح شد به پرسشهای زیر پاسخ دهید.

۱- در طراحی برای پوستر «جشنواره نقاشی جهان اسلام» استفاده از کدام نوع خوشنویسی مناسب است؟

۲- در طراحی پوستری با موضوع «صنعت گردشگری در ایران» از چه نوع خوشنویسی باید استفاده کرد؟

۳- اگر از شما بخواهند برای کتاب داستان اصحاب کهف طرح روی جلد تهیه کنید و در آن از خوشنویسی استفاده کنید، چه نوع خوشنویسی را در این مورد به کار می‌گیرید؟

۴- چه نوع خوشنویسی برای استفاده در طراحی پوستری برای «جشنواره شعر نو» مناسب است؟

تصویر ۶-۲۵- پوستر فیلم - مرتضی ممیز (معاصر)

تصویر ۲۵-۷- طراحی جلد کتاب با استفاده از شکسته نستعلیق - صداقت جاری (معاصر)

خوشنویسی و خلاقیت‌های هنری

برای آنکه به برخی از مباحث که پیرامون خوشنویسی و هنر مطرح است و درسالهای اخیر بیش از گذشته بدان توجه شده است پردازیم و پاسخهای مناسبی برای پرسشهایی از قبیل آیا خوشنویسی هنر است؟ آیا خوشنویسی فقط نوعی مهارت است؟ آیا هر آنچه یک خوشنویس می‌نویسد اثر هنری محسوب می‌شود؟ چگونه و در چه شرایطی هنر در یک اثر خوشنویسی نمود پیدا می‌کند؟ کدام آثار خوشنویسی تنها با به کارگیری مهارت خوشنویس پدید آمده و خلاقیت که جوهره اصلی یک اثر هنری است در آن به کار نرفته است؟ آیا تنها زیبا بودن یک اثر می‌تواند دال بر هنری بودن آن اثر باشد؟ و سؤالات متعدد دیگری که امروزه مطرح است بیابیم، می‌باید ابتدا بعضی از واژه‌ها را به درستی تبیین و تشریح کنیم. مهمترین این واژه‌ها که تشریح آنها می‌تواند راهگشای پاسخ به سؤالات فوق باشد کلمات زیبایی، مهارت، هنر و خلاقیت می‌باشد. در این جلسه به طور مختصر به تشریح این واژه‌ها می‌پردازیم و از نظرات متفکران، صاحب‌نظران و هنرمندان در این زمینه بهره می‌گیریم.

زیبایی

هربرت رایدر در کتاب معنی هنر می‌نویسد: «بیشتر اشتباهات ما در مورد هنر از نداشتن وحدت نظر در استعمال کلمات هنر و زیبایی ناشی می‌شود می‌توان گفت که ما فقط در سوء استعمال این کلمات وحدت نظر داریم. همیشه فرض می‌گیریم هر آنچه زیباست هنر است، یا هنر کلیتاً، زیباست و هر آنچه زیبا نیست، هنر نیست.» در جای دیگر از همان کتاب آمده است «زیبایی عبارت است از وحدت روابط صوری در مدرکات حسی ما» به بیان ساده‌تر آن دسته از عناصر و شکلهای صداها و حادث بر حس ما که از آرایش و ترکیب بندی مناسبی برخوردارند و در ما ایجاد لذت می‌کنند، زیبا هستند. مانند غروب آفتاب، صدای پرندگان خوش‌آواز، یک نقاشی دلنشین از طبیعت و نظایر آن. اما همه این زیباییها الزاماً هنر نیست. بلکه هنر و زیبایی دو امر متفاوت هستند. برای مثال یک کاسه سالاد که به زیبایی تزیین شده هرگز یک اثر هنری محسوب نمی‌شود در مقابل بسیاری از آثار بدوی سرخپوستان و سیاهپوستان و حتی برخی از آثار نقاشان سده‌های اخیر مانند دومیه و پیکاسو با آنکه به ظاهر نازیبا هستند در زمره آثار هنری به شمار می‌روند.

مهارت

«مهارت» نوعی رفتار است که در اثر تکرار و تمرین متوالی به دست می‌آید و امری اکتسابی است که جز با آموزش (مستقیم یا غیرمستقیم) حاصل نمی‌شود. برای مثال می‌توان کسب مهارت در نوازندگی، رانندگی، طراحی، خوشنویسی و بسیاری مهارت‌های دیگر را نام برد.

بدین ترتیب خوشنویسی نیز از جمله مهارت‌ها محسوب می‌شود که جز با آموزش و تمرین و تکرار متوالی نمی‌توان بدان دست یافت. به همین دلیل خوشنویسان بخش عمده‌ای از توان خود را در جهت کسب مهارت و تقویت و ارتقا و نیز حفظ و نگهداری آن به کار می‌گیرند. یکی از پیش زمینه‌های خلق آثار هنری کسب مهارت در رشته مربوط می‌باشد.

«هنر» از مباحثی است که همواره و در طول تاریخ فلاسفه، متفکران و هنرمندان به آن پرداخته‌اند و هر کدام از دیدگاه‌های گوناگون آن را مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند. افلاطون در مورد «هنر» می‌گوید: «هنر برتر از علم است. علم کشف می‌کند و هنر می‌آفریند». هربرت رید در کتاب معنی هنر می‌گوید «من اعتقاد دارم که اهمیت هنر از اقتصاد و فلسفه بیشتر است. هنر مقیاسی است که نسبت مستقیم با بینش روحانی آدمیزاد دارد.» و در جای دیگری از همان کتاب می‌نویسد: «همیشه وظیفه هنر این است که ذهن انسان را کمی آن سوی حدود فهم بکشد.» و ری پترز در کتاب زبان نقاشی می‌گوید: «به نظر من هنر همواره محصول احساس و اندیشه بوده است.» و حافظ در مورد اهمیت هنر می‌فرماید:

«قلندران حقیقت به نیم جو نخرند   قبای اطلس آنکس که از هنر عاریست»

این سخنان تنها نمونه‌هایی اندک از نظراتی است که صاحب‌نظران و متفکران در اهمیت و ارزش هنر ابراز داشته‌اند. اما آنچه بحث در مورد هنر را اندکی پیچیده می‌کند ماهیت هنر است و اینکه چگونه می‌توان هنر را از غیر هنر تفکیک کرد و آثار هنری را از آثار غیرهنری تمیز داد. به نظر می‌رسد بهترین راه برای رسیدن به چنین شناختی آن است که ویژگی‌های یک اثر هنری را بشناسیم. اغلب صاحب‌نظران بر این عقیده‌اند که «اثر هنری» اثری است که هنرمند برای اولین بار آن را خلق می‌کند و پیش از آن وجود نداشته است. به عبارت دیگر اثر هنری اثری منحصر به فرد است که هنرمند با بهره‌گیری از قدرت تخیل، اندیشه، دانش و مهارت خود آن را پدید می‌آورد و هیچ کدام از این عوامل، به تنهایی نمی‌تواند به خلق یک اثر هنری بینجامد. صرف نظر از اینکه آثار هنری به نوبه خود از نظر ارزش و اعتبار هنری، دارای مراتب و درجات مختلف هستند، یک ویژگی مشترک دارند و آن حضور و نمود خلاقیت هنری آفریننده اثر در اثر هنری است. و همه آثار هنری بدون استثنا می‌باید این ویژگی را دارا باشند. اهمیت عامل خلاقیت در هنر تا به حدی است که برخی از هنرمندان و صاحب‌نظران هنر را همان خلاقیت می‌دانند و معنی دیگری بر آن متصور نیستند.

در هر صورت «خلاقیت» خصیصه تفکیک‌ناپذیر آثار هنری است و این خصیصه در آثار خوشنویسی پیشین و معاصر به وسیله خوشنویسان خلاق و هنرمند به صورتهای مختلف بروز و نمود داشته است و دارد. گروهی از خوشنویسان قدرت خلاقیت و ابتکار خود را در ابداع انواع خوشنویسی و یا تکامل ساختار هندسی حروف و کلمات به کار برده‌اند که ابداع انواع خوشنویسی و تکامل آن حاصل ابتکارات و نوآوری‌های چنین خوشنویسانی است. از آن جمله می‌توان از ابن مقله در نسخ و ثلث، میرعلی تبریزی، میرعماد، میرزا غلامرضا، میرزا محمدرضا کلهر در نستعلیق و محمد شفیع و درویش عبدالمجید در شکسته نستعلیق نام برد. در دوره معاصر نیز خوشنویسان هنرمند و خلاق در این زمینه تلاش کرده‌اند و در تکامل انواع خوشنویسی رایج به ویژه خوشنویسی نستعلیق و شکسته نستعلیق به موفقیت‌های چشمگیری دست یافته‌اند. وجه دیگر بروز خلاقیت در خوشنویسی، به نوآوری در ترکیب‌بندی و آرایش حروف و کلمات به منزله عناصر بصری در آثار خوشنویسی مربوط است. خوشنویسانی که در این زمینه به آفرینش‌های هنری دست می‌زنند حروف و کلمات را همانند تتهایی که آهنگسازان برای خلق یک قطعه موسیقایی به کار می‌برند و با ترکیب‌بندی هنرمندانه قطعه‌ای جاودانه می‌آفرینند به کار می‌گیرند. برخی از کتیبه‌ها و سیاه‌مشق‌های خوشنویسان پیشین و بسیاری از آثار نقاشی‌خط معاصر از این گروه‌اند. بدیهی است که در خوشنویسی نیز همچون نقاشی و رشته‌های دیگر هنری آثاری پدید آمده‌اند که ارزش هنری کمتری دارند و یا فاقد ارزش هنری‌اند و خوشنویس تنها با استفاده از مهارت خود آنها را به وجود آورده است و برخی از آثار خوشنویسی نیز

بنابر ضرورتها فقط برای زیبایی متن و به منظور ایجاد رغبت بیشتر در خوانندگان و مطالعه کنندگان آن اجرا شده و می‌شود. مانند بسیاری از کتابهای شعر و پیامهای تبلیغاتی و غیره که بنا بر مقتضیات خوشنویسی شده و می‌شوند. علاوه بر آنچه گفته شد از عناصر خوشنویسی در هنرهای همچون حجم، نقش برجسته، معماری، صنایع دستی، و غیره می‌توان در جهت آفرینش آثار هنری استفاده کرد؛ همچنانکه در گذشته، هنرمندان خلاق ایرانی در بناها و دست ساخته‌های خود به طرق مختلف از خوشنویسی و امکانات تجسمی آن بهره می‌گرفته‌اند، امروزه نیز زمینه‌های متعددی وجود دارد که می‌توان با بکارگیری عناصر خوشنویسی در آنها هم بردامنه و موارد کاربری خوشنویسی افزود و هم جنبه‌های فرهنگی و هنری برخی کالاها را ارتقا داد و هویت ملی را در این نوع کالاها و تولیدات به خوبی نمایاند. برای مثال می‌توان صنایع پوشاک، پارچه، کاشی و سرامیک، را به عنوان زمینه‌های مناسبی که می‌توان از عناصر خط و خوشنویسی در آنها استفاده کرد نام برد. همچنین در زیباسازی شهرها و تزیینات داخلی اماکن عمومی و غیره، امکانات بالقوه‌ای برای حضور فراگیر هنر خوشنویسی به صورت حجم و نقش برجسته وجود دارد که به نظر می‌رسد از این طریق می‌توان هنر خوشنویسی را از حصار تنگ صفحات کاغذی و نمایشگاه‌ها و مجموعه‌های خصوصی به درون جامعه برد و این هنر شریف و نماد فرهنگی و میراث ارزشمند را از انزوایی که بعد از دوران قاجار به آن دچار گشته خارج ساخت.

تصویر ۱-۲۶- نقاشیخط - محمد احصایی (معاصر)

تصویر ۲-۲۶- نقاشیخط - نصرالله افجه‌ای (معاصر)

تصویر ۳-۲۶- نقاشیخط - اسماعیل رشوند (معاصر) - مرکب و قلم - حرکت‌های آزاد و سریع قلم - ۳۰×۴۵cm

تصویر ۴-۲۶- نقاشیخط - اسماعیل رشوند (معاصر) - (بداهه‌سازی با حرکت‌های سریع قلم) - مرکب و قلم خوشنویسی - ۵۰×۷۰cm

تصویر ۵-۲۶ - نقاشیخط - یونس پولاد (معاصر) - مرکب و قلم - ۵۸×۷۸ cm

تصویر ۶-۲۶ - استفاده از حرکت‌های نرم و آزاد - غلامعلی فرضی (معاصر) - ۴۸/۵×۶۹ cm

تمرین منزل

- ۱- برداشت خود را از تصویر ۲-۲۶ در چند سطر بنویسید.
- ۲- در تصویر ۵-۲۶، هنرمند سعی کرده است پرواز را با چند حرکت ساده نستعلیق نشان دهد. آیا به نظر شما موفق شده است؟ دلایل خود را بیان کنید.

تصویر ۷-۲۶- استفاده از حرکت‌های نرم و آزاد - اسماعیل رشوند (معاصر) - ۲۵×۳۵ cm

تصویر ۸-۲۶- نقاشی‌خط - ترکیب‌بندی (کشیده‌ها و گردها) - فرامرز پیل آرام (معاصر)

تصویر ۹-۲۶- استفاده از خوشنویسی در طراحی تمبر - صداقت جباری (معاصر)

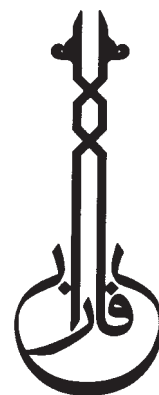
تصویر ۱۱-۲۶- طراحی آرم با استفاده از خوشنویسی - مرتضی ممیز (معاصر)

تصویر ۱۰-۲۶- استفاده از خوشنویسی در طراحی آرم - صداقت جباری (معاصر)

تصویر ۱۳-۲۶

تصویر ۱۲-۲۶

تصویر ۱۴-۲۶- مرتضی ممیز

منابع و مأخذ

- کِلک مشکین – چاپ اول – ۱۳۷۶ – انجمن هنرهای تجسمی ایران
– فن الخطّ – مصطفی اوغوردردمان – ۱۴۱۱ هـ – ۱۹۹۰ میلادی – استانبول
– پیدایش و سیر تحوّل هنر خطّ – چاپ دوم – ۱۳۶۳ – انتشارات یساولی
– مرقعات – انتشارات آستان قدس رضوی – ۱۳۶۹
– تجلی هنر در کتابت بسم الله – محمد مهدی هراتی – ۱۳۶۷ – انتشارات آستان قدس رضوی
– چهار فصل – جلیل رسولی – ۱۳۷۵ – چاپ اول – تهران
– جان جانان – جلیل رسولی – ۱۳۶۹ – چاپ اول – تهران
– معنی هنر – هربرت رید – ترجمه نجف دریابندی – نشر چکامه – چاپ چهارم
– خوشنویسی و فرهنگ اسلامی – آن ماری شیمل – ترجمه دکتر اسدالله آزاده – انتشارات آستان قدس
رضوی – ۱۳۶۸
– کتاب خوشنویسی (کارگاه خوداتکایی) – حسین تهرانی – علی کنشلو – ۱۳۷۴ – آموزش و پرورش
– خوشنویسی – (گرافیک – معماری) – هادی حاج آقاجانی – ۱۳۷۸ – آموزش و پرورش
– آداب الخطّ امیرخانی – غلامحسین امیرخانی – انتشارات انجمن خوشنویسان ایران – ۱۳۷۱
– بحر عشق – عباس اخوین – ناشر محمد روزبهی – ۱۳۶۸
– سرمشقهای نستعلیق – عباس اخوین – ۱۳۶۲

